

Varpo medicinos straipsnių terminai

Varpo 120-mečiui

PALMIRA ZEMLEVIČIŪTĖ

Lietuvių kalbos institutas

2009 metų sausio mėnesį sukako 120 metų, kai Varšuvoje įkurto slaptos studentų draugijos *Lietuva* narių Vinco Kudirkos, Jono Gaidžio-Gaidamavičiaus, Juozo Adomaičio-Šerno, Juozo Kauko, Justino Staugaičio ir kt. pastangomis pradėtas leisti literatūros, politikos ir mokslo mėnesinis laikraštis *Varpas*, éjęs nuo 1889 m. sausio mėn. iki 1906 m. kovo mén. Tilžėje ir Ragainėje.

Pirmasis *Varpo* redaktorius ir daugumos straipsnių autorius daktaras V. Kudirka davė pradžią medicinos straipsniams šiame laikraštyje. Per septyniolika jo leidimo metų buvo išspausdinta penkiolika medicinos straipsnių, didžioji jų dalis (dešimt straipsnių) – pirmaisiais dvieju laikraščio leidimo metais. Septyni straipsniai buvo nemažos apimties, paskelbti per kelis laikraščio numerius (tëstiniai). Trys straipsniai buvo verstiniai, kiti – originalūs. Kaip įprasta to meto spaudoje, visi straipsniai pasirašyti slapyvardžiais: Atgaivys (J. Aleksa), Draugaitis (S. Matulaitis), Hygiéjos tarnas, Hygiejos tarnas, Hygijéjos tarnas, Hygiénos tarnas (V. Kudirka), Paulius (P. Matulaitis), M. Sk-ra (M. Kuprevičius), J. Szidaras (J. Bagdonas) – arba slapyraidiemis: J., J. J. (J. Jasiulaitis), R.¹ (LS II 2004: 92, 215, 299, 316, 335, 594, 720, 887).

Varpe sveikatos ir gydymo klausimais daugiausia rašė gydytojai – Julius Aleksa (1855–1891), Juozas Bagdonas (1866–1956), Vincas Kudirka (1858–1899), Mikalojus Kuprevičius (1864–1932), Petras Matulaitis (1865–1900), Stasys Matulaitis (1866–1956). J. Bagdonas, V. Kudirka ir S. Matulaitis buvo *Varpo* bendradarbiai. Jie ir P. Matulaitis buvo vieni svarbiausių *Varpo* autorių.

¹ Autoriaus nustatyti nepavyko, nes, *Lietuviškųjų slapyvardžių* duomenimis, tokia slapyraide pasirašinėjo daugelis autorių (LS I 2004: 88).

Visų pirma V. Kudirka paskelbė straipsnių ciklą iš higienos srities – 1889 m. „Arbata“, „Kava“, „Tabakas“, o 1895 m. „Alkogolis ir alkogolizmas“. Pirmaisiais laikraščio leidimo metais pasirodė J. Bagdono straipsnis „Dėl ko mes miegame?“. Paskutiniame 1889 m. numeryje paskelbta „Influenza“. 1890 m. buvo išspausdinti du P. Matulaičio straipsniai – „Du nuodingu augalu“ ir „Mikroorganizmai“, o 1891 m. – šio autoriaus straipsnis „Apie kochiną – vaistą nuo sausliges“. 1890 m. taip pat pasirodė J. Aleksos straipsnis „Kur musu žmoneles gydos?“ ir S. Matulaičio „Keli žodžiai apie girtuoklystę“. 1897 m. buvo paskelbti M. Kuprevičiaus straipsniai „Kokia liga gumbu vadinas?“² ir „Lietuviški ligų vardai“. Ypač pabrėžtina pasta-rojo straipsnio reikšmę ir svarba lietuvių medicinos terminologijai. Jame gydytojas, didelis gimtosios „lietuviškosios“ kalbos mylėtojas, uoliai rinkęs lietuvių tautosaką, užrašinėjęs „ypatingus retai sutinkamus žodžius“ (Staugaitis 1932: 706), ne tik atkreipė dėmesį į liaudies medicinos terminus, bet ir kėlė medicinos terminų lietuviškumo klausimą, t. y. kad, kuriant lietuvišką medicinos terminologiją, reikėtų remtis liaudies vartojamais žodžiais. Straipsnyje gydytojai buvo raginami vartoti ne skolintus, o lietuviškus, „žmonių medicinos“, ligų vardus: „užtatai šitas surašas bus naudingas ir tiems gydytojams žinoti, kurie nenori duoti vietas mokslo medicinoje *gumbui*³, *nikuliu* ir tt, o atsiremdami ant tradicijos naikina lietuviškus ligų vardus, įkalbinėdami žmones, buk tai gumbo nėra, nikulio nėra, o yra tik *katars*, *zapalenija*, *parkos*, ir kitoki slavizmai“ (Kuprevičius 1897: 3 41), kurių pats autorius pateikė 57, prirašęs lotyniškus atitikmenis.

Varpe straipsnių iš medicinos yra paskelbę ir kitų profesijų atstovai, pavyzdžiui, Maskvos universitete matematiką studijavęs Juozas Jasulaitis (1857–1918) išvertė ir 1890–1891 m. paskelbę straipsnius „Gražumas žmogaus gymyje“ ir „Dorumas dvasiszkai-sergancziu“.

Kaip matyti iš pavadinimų, straipsniai rašyti įvairiai medicinos ir su ja susijusių mokslo klausimaus. Laikraščio skaitytojai gavo naudingų žinių iš antropologijos, bakteriologijos, farmakologijos, higienos, klinikinės medicinos ir kitų sričių.

Šiame straipsnyje pirmiausia norima aptarti *Varpo* medicinos straipsniuose vartotų terminų (jų buvo rasta arti 1300) reikšmės ir kilmės dalykus, taip pat kai kurių terminų likimą dabartinėje medicinos mokslo kalboje.

² S. Matulaičio straipsnio „Kas tai yra liga gumbas?“, išspausdinto 1886 m. *Ūkininko* laikraščio ketvirtajame numeryje, patikslinimas (LPLP 2006: 184).

³ Terminai parašyti kursyvu straipsnio autoriaus.

1. MEDICINOS TERMINŲ REIKŠMĖ

Varpo medicinos straipsnių terminų pagal tai, kokias sąvokas jie įvardija, yra skiriamos septynios semantinės grupės (pateikiamas pagal gausumą).

1.1. Ligų ir jų požymiai bei liguistų būsenų pavadinimai. Ši grupė apima klinikos terminus⁴, kuriais yra įvardijamos žmonių ligos, pavyzdžiui, akių, ausų, nosies ir gerklės, dantų ir burnos ertmės, ginekologinės ir akušerinės, infekcinės, kraujo gamybos organų, kvėpavimo organų, lytinės, nervų, odos, psichinės, širdies ir kraujagyslių, virškinimo organų ir kitokios, taip pat šių ligų požymiai, įvairios liguistos būsenos ir pan., pvz.: *akiu uždegimas*⁵ VrpKdr⁶ 1889 3 40, *akiu žvairumas* VrpKdr 1889 4 61, *apjakimas* VrpKdr 1889 4 61, *apsijovijimai* VrpJsl 1891 10 152, VrpJsl 1891 11 168, VrpJsl 1891 12 182 (*apsijovijimai ligos*⁷ VrpJsl 1891 11 167, *apsijovijimai patol'ogiškam stone nerviško sistemato* VrpJsl 1891 10 152), *ausų spengimas* VrppMat 1890 1 5, *baltoji liga* VrpKpr 1897 3 41, *cholera* VrppMat 1890 7 106, VrppMat 1890 8 123, VrppMat 1890 9 137, VrppMat 1891 4 54, *chroniškas uždegimas* VrpKdr 1895 9/10 156, *difteritas* VrppMat 1890 7 106, VrppMat 1890 8 123, VrppMat 1890 9 137, *dirksninis szirdies tvinksejimas* VrpKdr 1889 2 25, *doriška beprotингystė* VrpJsl 1891 9 136, VrpJsl 1891 10 152, *drebulyas* VrpKdr 1889 3 41, *drugys* Vrpr. 1889 12 184, VrppMat 1890 2 21, VrppMat 1890 7 106, VrppMat 1890 8 123, VrppMat 1890 10 154, *galvos apkaitimas* VrpKdr 1889 3 41, *galvos svaigumas* VrppMat 1890 1 5, *gyvulių raupai* VrpPMat 1890 9 138, *karštligės po gimdymui* VrppMat 1890 8 123, *karvių raupai* VrpPMat 1890 9 138, VrppMat 1891 4 55, *kataras pilvo* VrpKdr 1889 1 9, *kataras žarnu* VrpKdr 1889 1 9, *klajojimas didybės* VrpJsl 1891 11 167, *klajojimas persekiojimo* VrpJsl 1891 11 167, *klajojimas savęs* VrpJsl 1891 11 167, *kruvinas viduriavimas* VrppMat 1890 1 5, VrppMat 1890 2 21, *kvaliojimas* VrpJsl 1891 11 167 (*doriškas kvaliojimas* VrpJsl 1891 12 182, *rezonavojantis kvaliojimas* VrpJsl 1891 10 153), *lupu vėžys*

⁴ Medicinos mokslo kalboje terminas *klinika* turi dvi reikšmes. Pirmoji *klinikos* reikšmė yra „įstaiga“, antroji – „simptomų, iš kurių sprendžiama apie ligos diagnozę, eigą, prognozę, visuma“ (VLE X 2006). *Klinikos terminai* yra „ligų, sindromų, simptomų, liguistų buklių, procesų, sutrikimų, tyrimo metodų, gydymo būdų, medicinos prietaisų bei instrumentų pavadinimai“ (Nečiūnas, Nečiūnienė 1987: 5).

⁵ Terminai pateikiami originalo rašyba ir vienaskaitos vardininko forma. Jei terminas rastas tik vieno autoriaus straipsnyje, kuriamoje jis pavartotas daugiskaitos forma, tuomet ja rašomas ir šiame straipsnyje. Tačiau esama nemažai atvejų, kai tie patys terminai rasti kelių autorų straipsniuose. Vienuose jie pavartoti vienaskaitos, o kituose – daugiskaitos forma. Todėl vienodumo dėlei visi tokie terminai čia pateikiami vienaskaitos forma. Jie rašomi kursyvu abécélės tvarka.

⁶ Plačiau apie lietuviškus V. Kudirkos medicinos terminus žr. Zemlevičiutė 2008: 142–155.

⁷ Rūšiniai terminai pateikiami skliaustuose greta gimininio termino.

Vrp_{Kdr} 1889 9 139, *melancholija su mintimis nusižudymo* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157, *melancholija su mintimis persekiojimo* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157, *nemigis* Vrp_{PMat} 1890 1 5, *opa* Vrp_{PMat} 1890 7 106, *paprastas viduriavimas* Vrp_{PMat} 1890 2 21, *progressiviškas stabas* Vrp_{jsl} 1891 12 184, *pučkai* Vrp_{PMat} 1891 4 55, *puliotas uždegimas* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *raudonoji liga* Vrp_{Kpr} 1897 3 42, *reumatismas* Vrp_{PMat} 1890 10 154, *sąnariu bevalda* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *siutaligė* (ē ? – P. Z.) Vrp_{PMat} 1890 10 153, Vrp_{PMat} 1891 4 55 (žmonių *siutaligė* (ē ? – P. Z.) Vrp_{PMat} 1890 10 153), *skalbiniai*⁸ Vrp_{Kpr} 1897 3 42, *skrofulai kaulų* Vrp_{PMat} 1891 4 55, *skrofulai limfatiškų žirnių* Vrp_{PMat} 1891 4 55, *skrofulai sunarių* Vrp_{PMat} 1891 4 55, *smarkus cziaudėjimas* Vrp_{Kdr} 1889 4 61, *suminkštėjimas smegenų* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157, *tabakinis kvaitulys* Vrp_{Kdr} 1889 11 168, *tikrieji raupai* Vrp_{PMat} 1890 9 138, Vrp_{PMat} 1891 4 55, *trundys*⁹ Vrp_{Kpr} 1897 3 42, *uodos vilkas* Vrp_{PMat} 1891 4 55, *uždegimas dantu smegenų* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *uždegimas gerklės* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *uždegimas smegenų* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157, *viduriu užkietėjimas* Vrp_R 1889 12 184, *žiedai*¹⁰ Vrp_{Kpr} 1897 3 42 ir kt.

1.2. Veiksmų, procesų, būsenų ir ypatybių pavadinimai. Šiai grupei yra priskiriami su medicina susiję abstrakčios reikšmės pavadinimai, pvz.: *al'truistiški jautimai* Vrp_{jsl} 1891 11 167, *atsikišimas žandų* Vrp_{jsl} 1890 3 38, *audu veiklumas* Vrp_{Bgd} 1889 2 22, *augštėsni jautimai* Vrp_{jsl} 1891 10 151, *blaivystė* Vrp_{SMat} 1891 1 10, *didelis skėstumas kaktinio kampo* Vrp_{jsl} 1890 4 54, *dorastis* Vrp_{jsl} 1891 9 135, *doriški jautimai* Vrp_{jsl} 1891 9 134, *dorumas* Vrp_{jsl} 1891 9 134, Vrp_{jsl} 1891 10 151, Vrp_{jsl} 1891 11 166, Vrp_{jsl} 1891 12 183 (*dorumas dvasiškai-sergančiu* Vrp_{jsl} 1891 11 166, Vrp_{jsl} 1891 12 182, *ligonio dorumas* Vrp_{jsl} 1891 12 183), *fiziška sveikata* Vrp_{jsl} 1891 12 184, *funkcijos* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156 (*skilvio funkcijos* Vrp_{Kpr} 1897 1 9), *gilumas miego* Vrp_{Bgd} 1889 2 22, *gydimas „homeopatija“* Vrp_{Alik} 1890 7 97, *gyvastis* Vrp_{Bgd} 1889 2 20, Vrp_{jsl} 1891 12 183, Vrp_{jsl} 1891 9 135, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1889 9 139, Vrp_{PMat} 1890 10 154, *gyvata* Vrp_{jsl} 1891 11 167, *hipoteza* Vrp_{jsl} 1890 4 54, Vrp_{jsl} 1890 5 68, *jčirškimas* Vrp_{PMat} 1891 4 57, *iszkvēpimas* Vrp_{Kdr} 1889 9 139, *mineralizacija* Vrp_{PMat} 1890 6 92, *myris* Vrp_{Bgd} 1889 2 20 (*myris vaisiaus* Vrp_{PMat} 1890 2 21, *netikėtas myris* Vrp_{Kdr} 1889 4 61), *momifikacija* Vrp_{PMat} 1890 8 123, *normaliszkas miegas*

⁸ Žr. *skalbiniai* „mėnesinės, menstruacijos“ LKŽ_e.

⁹ Žr. *trundys* „kojos pado, kulno ar piršto tvinkinys“ LKŽ_e.

¹⁰ Žr. *žiedai* „mėnesinės“ LKŽ_e.

Vrp_{Bgd} 1889 2 22, *nuovoka* Vrp_{jsl} 1890 4 54, *nusižudymas* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157, *pajautos* Vrp_{Bgd} 1889 2 20, *platumas šniurkšlių* Vrp_{jsl} 1890 4 53, *priegimtis*¹¹ Vrp_{Bgd} 1889 2 20, *prigimtis doriška* Vrp_{jsl} 1890 4 54, *prigimtis vidurinė* Vrp_{jsl} 1890 5 68, *proto prigimtis* Vrp_{jsl} 1890 4 54, *psichiškas stonas* Vrp_{jsl} 1891 11 166, *psichiškas veiklumas* Vrp_{jsl} 1891 11 166, Vrp_{jsl} 1891 9 134, *psichol'ogiškas analizas dvasiškos ligos* Vrp_{jsl} 1891 10 153, *radikaliskas gydymas* Vrp_{PMat} 1891 4 57, *refleksiszkas jautumas* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, *sqjauta*¹² Vrp_{jsl} 1891 10 151, Vrp_{jsl} 1891 11 166, Vrp_{jsl} 1891 9 134, *smertis* Vrp_{Kdr} 1889 3 40, Vrp_{PMat} 1890 6 91, Vrp_{PMat} 1891 4 54, Vrp_{PMat} 1890 2 21, Vrp_{PMat} 1890 8 123, *suomone*¹³ Vrp_{jsl} 1891 10 152, Vrp_{jsl} 1891 11 166, Vrp_{jsl} 1891 12 183, *suoprotis*¹⁴ Vrp_{jsl} 1891 9 135, *sustrunijimas*¹⁵ *nerviško sistemato* Vrp_{jsl} 1891 12 183, *sustrunyjimas kaulų* Vrp_{jsl} 1890 3 38, Vrp_{jsl} 1890 4 54, *szirdies twinksējimas* Vrp_{Kdr} 1889 2 25, *vūslė* Vrp_{Kdr} 1889 4 60, *žemesniejie jautimai* Vrp_{jsl} 1891 10 151, *žemesni jautimai* Vrp_{jsl} 1891 10 151, *žlebcziojimas*¹⁶ Vrp_{Kdr} 1889 9 139, Vrp_{Kdr} 1889 8 120 ir kt.

1.3. Kūno dalių ir organų bei jų gaminamų skytių pavadinimai. Šiai pavadinimais yra įvardijamos žmogaus anatomijos ir fiziologijos sąvokos, pvz.: *akiu balytmai* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *akiu plonė* Vrp_{Kdr} 1889 10 152, *aszariniai takai* Vrp_{Kdr} 1889 460, *audimas nerviškas* Vrp_{jsl} 1890 5 69, *dantu smegenys* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1889 9 139, *emalija dantu* Vrp_{Kdr} 1889 9 139, *galvos smagenys* Vrp_{Bgd} 1889 2 21, Vrp_{Kdr} 1889 10 153, Vrp_{Kdr} 1889 1 9, *kairioji szirdis* Vrp_{Bgd} 1889 2 21, *kasa* Vrp_{Kdr} 1889 8 120, *kojos* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, Vrp_{Kdr} 1889 2 25, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{R.} 1889 12 184, Vrp_{PMat} 1890 2 20, Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *kraujas* Vrp_{Kdr} 1889 9 139, Vrp_{Kdr} 1889 1 9, Vrp_{Kdr} 1889 10 152, Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1889 4 60, Vrp_{Kdr} 1889 11 168, Vrp_{Bgd} 1889 2 21, Vrp_{jsl} 1890 5 69, Vrp_{Kpr} 1897 3 42, Vrp_{PMat} 1890 9 138, Vrp_{PMat} 1890 7 106, Vrp_{PMat} 1890 5 69, *kvēpavimo takai* Vrp_{Kdr} 1889 10 152, *lyties organai* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157, *mėšlas* Vrp_{PMat} 1890 6 91, Vrp_{PMat} 1890 7 106, *muskulai* Vrp_{jsl} 1890 3 38 (*muskulai kaulo smilkininio* Vrp_{jsl} 1890 4

¹¹ Žr. *priegimtis* „prigimtis“ LKŽ_e.

¹² Žr. *sqjauta* „palankumas, tarpusavio atjautimas“ LKŽ_e.

¹³ Žr. *suomonė* 1. „sąmonė“, 2. „nuovoka, supratigumas“ LKŽ_e.

¹⁴ Žr. *suoprotis* „supratimas, išmanymas“ LKŽ_e.

¹⁵ Žr. *sustrūnyti* „pastatyti, suręsti“ LKŽ_e.

¹⁶ Žr. *žlebcziojimas* „virškinimas“ LKŽ_e.

53, *smilkininiai muskulai* Vrp_{jsl} 1890 4 53), *organai jautriniai* Vrp_{jsl} 1891 10 151, *panagēs* Vrp_{jsl} 1890 5 68, Vrp_{PMat} 1890 8 123, *pilvaplonė* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *pilvo slidplonė* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *plaukai* Vrp_{jsl} 1890 5 68, *pirštai kojų* Vrp_{PMat} 1890 2 20, *prakaitas* Vrp_{R.} 1889 12 184, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *seilės* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1889 8 120, Vrp_{PMat} 1890 5 72, *sekla vyriškio* Vrp_{PMat} 1890 10 154, *strēnu smagenys* Vrp_{Kdr} 1889 10 153, *stuomuo* Vrp_{PMat} 1890 2 20, *sunkės* Vrp_{Bgd} 1889 2 21, Vrp_{Kdr} 1889 9 139, *šaliniai dangtukai šniurkšlių* Vrp_{jsl} 1890 4 54, *veido kaulai* Vrp_{jsl} 1890 4 54, *viduriiniai organai* Vrp_{PMat} 1891 4 57, *žlebcziojimo kelei* Vrp_{R.} 1889 12 184 ir kt.

1.4. Gydymo ir kitokių priemonių pavadinimai.

Dalis šios reikšminės grupės terminų (vaistų, vaistinių augalų ir jų dalių, cheminių ir kitokių medžiagų pavadinimai) yra farmacijos terminai, pvz.: *arnikos lapai* Vrp_{Kpr} 1897 3 42, *arnikos žiedai* Vrp_{Kpr} 1897 3 42, *aržuolo žievė* Vrp_{Kpr} 1897 3 41, *china* Vrp_{PMat} 1890 10 154, *chloral-hydratas* Vrp_{Bgd} 1889 2 20, *chlorofilis* Vrp_{Kdr} 1889 1 8, Vrp_{Kdr} 1889 3 40, *dekstrinas* Vrp_{Kdr} 1889 2 25, Vrp_{Kdr} 1889 8 120, *dezinfektiški skystimai* Vrp_{PMat} 1890 8 123, *gumbalašiai* Vrp_{Kpr} 1897 1 9, *gumbažolė* Vrp_{Kpr} 1897 3 42, *metėlės* Vrp_{Kpr} 1897 3 42, *migdinanczei vaistai* Vrp_{Bgd} 1889 2 21, *morfinas* Vrp_{Bgd} 1889 2 20, Vrp_{PMat} 1890 1 4, *našlelės* Vrp_{Kpr} 1897 3 41, *puplaiškiai* Vrp_{Kpr} 1897 3 42, *obūlinė ruksztis* Vrp_{Kdr} 1889 3 40, *pavirszutinei vaistai* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *ruksztyninė ruksztis* Vrp_{Kdr} 1889 3 40, *sakai* Vrp_{Kdr} 1889 1 8, *skalsa* Vrp_{PMat} 1890 1 4, Vrp_{PMat} 1890 2 20, *šaltekšnio žievė* Vrp_{Kpr} 1897 3 42, *vyninis spiritas* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 155. Šiai grupei taip pat yra priskiriamas šiek tiek klinikos terminų (gydymo būdų ir medicinos prietaisų pavadinimai), pvz.: *čirkšlukas* Vrp_{PMat} 1891 4 57, *karantinas* Vrp_{PMat} 1890 8 123, *mikroskopas* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, Vrp_{PMat} 1890 4 59. Be to, dalis šiai grupei priklausančių pavadinimų įvardija liaudines gydymo priemones (maisto produktus, buities daiktus ir kt.), pvz.: *alus* Vrp_{SMat} 1891 1 10, *burokų skystimas* Vrp_{Kpr} 1897 3 41, *jaučio taukai* Vrp_{Kpr} 1897 3 41, *kiaulės taukai* Vrp_{Kpr} 1897 3 41, *medus* Vrp_{Kpr} 1897 3 41, *muilas* Vrp_{PMat} 1890 8 123, *pienas* Vrp_{PMat} 1890 2 21, *svogunai* Vrp_{Kpr} 1897 3 41.

1.5. Asmenų pavadinimai. Šiais pavadinimais yra įvardijami su medicinos mokslu ir darbu susiję asmenys, pvz.: *al'koholikas* Vrp_{jsl} 1891 12 183, *boba – daktarka* Vrp_{PMat} 1890 2 21, *doriškai-mažaprotois* Vrp_{jsl} 1891 11 166, *doriškai-silpnaprotois* Vrp_{jsl} 1891 11 166, *dvasios ligoniai* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157, *dvasiškai-sergantys* Vrp_{jsl} 1891 9 134, Vrp_{jsl} 1891 10 150, Vrp_{jsl} 1891 11 166, Vrp_{jsl} 1891 12 182, *gimdytoja* Vrp_{PMat} 1890 8 123, *girtuoklis*

Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, Vrp_{Kdr} 1895 11 173, *histerikai* Vrp_{Jsl} 1891 11 167, *morfínistas* Vrp_{Jsl} 1891 9 134, *mumijos* Vrp_{PMat} 1890 8 123, *psychopatka* Vrp_{Jsl} 1891 11 167, *nesubrendęs vaisius* Vrp_{PMat} 1890 2 21, *vaisius dviejų organizmų* nevienokios konstitucijos Vrp_{Jsl} 1890 5 69 ir kt.

1.6. Moksłų pavadinimai. Šiai grupei yra priskiriami medicinos mokslo šakų ir su medicina susijusių moksłų pavadinimai, pvz.: *bakterioliogija* Vrp_{PMat} 1891 4 55, *chirurgija* Vrp_{PMat} 1890 8 123, *fiziologija* Vrp_{Bgd} 1889 2 22, *homeopatija* Vrp_{Alk} 1890 7 97, *patalogija* Vrp_{Kdr} 1889 9 139, *psychiatrija* Vrp_{Jsl} 1891 9 136, Vrp_{Jsl} 1891 10 152, *terapija* Vrp_{Kdr} 1889 11 168 ir kt.

1.7. Įstaigų pavadinimai. Ši grupė apima gydymo įstaigų pavadinimus, pvz.: *klinika* Vrp_{PMat} 1891 4 56, Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157, *ligonbutis* Vrp_{PMat} 1890 7 105, Vrp_{PMat} 1890 8 123, Vrp_{PMat} 1891 4 55, Vrp_{Jsl} 1891 12 183, *namai sumišelių* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157 ir kt.

2. MEDICINOS TERMINŲ KILMĖ

Šiame straipsnyje medicinos terminai pagal kilmę lietuvių kalbos atžvilgiu yra skirstomi į lietuviškos kilmės terminus, skolinius ir hibridus¹⁷. Trys penktadaliai (60%) nagrinėjamų terminų yra lietuviškos kilmės. Skoliniai sudaro tik penktadalį (20%) visų terminų, tiek pat yra ir mišrios kilmės terminų¹⁸.

2.1. Lietuviškos kilmės terminai. Varpe medicinos klausimais rašę autorai savo straipsniuose daugiausia vartojo lietuviškos kilmės kūno dalių ir organų bei jų gaminamų skysčių, ligų ir jų požymių bei lingistų būsenų, asmenų, su medicina susijusių veiksmų, procesų, būsenų ir ypatybių pavadinimų, kurie sudaro daugiau nei pusę visų terminų. Vieni iš minėtų pavadinimų yra tapę dabartinės medicinos mokslo kalbos terminais, kiti joje nebevartojami.

2.1.1. Dabartinėje medicinos mokslo kalboje vartojami lietuviškos kilmės terminai. Reikia pasakyti, kad nemaža dalis Varpo medicinos straipsnių terminų dabartinėje medicinos kalboje yra įsigalėję. Daug dabartinės anatomijos lietuviškosios terminijos branduolių sudarančių iš gyvosios kalbos ir senųjų raštų perimtų kūno dalių

¹⁷ Hibridais laikomi tik tokie žodžiai, kurie turi lietuviškų ir svetimų kalbų sudedamųjų dalių (žr. Gaivenis, Keinys 1990: 78), pvz., *grybelis*.

¹⁸ Prie mišrios kilmės terminų yra priskiriami vienažodžiai hibridai, pvz., *guzelis*, ir sudėtiniai terminai su skirtinges kilmės dėmenimis, pvz., *chroniška liga*, *mokslo medicina*.

ir organų pavadinimų (tai liudija LKŽ duomenys) rasta *Varpo medicinos straipsniuose*, pvz.: *akis* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 155, Vrp_{Kdr} 1889 1 8, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1889 4 60, Vrp_{Kdr} 1889 10 152, Vrp_{R.} 1889 12 184, Vrp_{Jsl} 1890 5 68, Vrp_{Kdr} 1895 11 174, Vrp_{Kpr} 1897 3 42, *ausis* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{PMat} 1890 2 20, *burna* Vrp_{Kdr} 1889 3 40, Vrp_{Kdr} 1889 8 120, Vrp_{Kdr} 1889 9 139, Vrp_{Jsl} 1890 3 38, Vrp_{Jsl} 1890 4 53, Vrp_{Jsl} 1890 5 68, Vrp_{PMat} 1890 7 106, *dantis* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1889 9 139, Vrp_{Kdr} 1889 11 168, Vrp_{Jsl} 1890 3 39, *galva* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1889 10 153, Vrp_{Kdr} 1889 11 168, Vrp_{PMat} 1890 1 5, Vrp_{PMat} 1890 2 21, Vrp_{PMat} 1891 4 54, Vrp_{Kdr} 1895 11 175, Vrp_{Kpr} 1897 3 42, *gomurys* Vrp_{Kdr} 1889 9 139, *inkstas* Vrp_{Bgd} 1889 2 21, Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157, *kakta* Vrp_{Jsl} 1890 4 54, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *kaulas* Vrp_{Jsl} 1890 3 38, Vrp_{PMat} 1891 4 55, Vrp_{Kpr} 1897 3 42, *kepenys* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *koja* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, Vrp_{Kdr} 1889 2 25, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{R.} 1889 12 184, Vrp_{PMat} 1890 2 20, Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *nosis* Vrp_{Kdr} 1889 3 40, Vrp_{Kdr} 1889 4 60, Vrp_{PMat} 1890 2 20, Vrp_{Jsl} 1890 5 68, *pilvas* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1889 8 120, Vrp_{PMat} 1890 7 105, Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157, Vrp_{Kpr} 1897 3 41, *pirštas* Vrp_{PMat} 1890 2 21, Vrp_{PMat} 1890 7 106, Vrp_{Kpr} 1897 3 41, *ranka* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, Vrp_{Kdr} 1889 2 25, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{R.} 1889 12 184, Vrp_{PMat} 1890 2 20, Vrp_{Jsl} 1890 3 39, Vrp_{Jsl} 1890 4 54, Vrp_{Jsl} 1890 5 54, Vrp_{PMat} 1890 8 123, Vrp_{Kdr} 1895 11 174, *veidas* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Jsl} 1890 3 38, Vrp_{Jsl} 1890 4 53, Vrp_{Jsl} 1890 5 68, Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *žarna* Vrp_{Kdr} 1889 2 25, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{PMat} 1890 5 72, Vrp_{PMat} 1890 8 123 ir kt.

Dalies anatomijos ir fiziologijos terminų rašyba dabar yra kitokia, pvz.: *aszara* Vrp_{Kdr} 1889 4 60, Vrp_{R.} 1889 12 184 – dabar *ašara*, *krutinė* Vrp_{Bgd} 1889 2 21, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1889 10 152 – dabar *krūtinė*, *kunas* Vrp_{Bgd} 1889 2 20, Vrp_{Kdr} 1889 3 40, Vrp_{Jsl} 1890 3 37, Vrp_{Jsl} 1890 4 53, Vrp_{Jsl} 1890 5 69, Vrp_{PMat} 1890 7 106, Vrp_{PMat} 1890 9 138, Vrp_{PMat} 1890 10 154, Vrps_{Mat} 1891 1 11, Vrp_{PMat} 1891 4 55, Vrp_{Jsl} 1891 10 151, Vrp_{Kpr} 1897 3 42 – dabar *kūnas*, *lupa* Vrp_{Kdr} 1889 8 120, Vrp_{Kdr} 1889 9 139 – dabar *lūpa*.

Kai kurie anatomijos terminai varijavo (daugiausia tai rašybos ir fonetinių variantai), pvz.: *liežuvis* Vrp_{Kdr} 1889 8 120, Vrp_{Kdr} 1889 9 139, Vrp_{R.} 1889 12 184 / *liežuvis* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *oda* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157 / *ūda* Vrp_{Bgd} 1889 2 21 / *uoda* Vrp_{Jsl} 1890 4 54, Vrp_{Jsl} 1890 3 38, Vrp_{PMat} 1890 2 20, Vrp_{PMat} 1890 7 105, *plaučiai* Vrp_{PMat} 1890 7 106, Vrp_{PMat} 1890 10 153, Vrp_{PMat} 1891 4 55, Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156 / *plauczei* Vrp_{Kdr} 1889 1 8, Vrp_{Bgd} 1889 2 21, Vrp_{Kdr} 1889 9 139, Vrp_{Kdr} 1889 10 152 / *plaucziai* Vrp_{Kdr}

1889 10 152, *sunariai* Vrp_{PMat} 1891 4 55 / *sanariai* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *smegens* Vrp_{Bgd} 1889 2 22 / *smagens* Vrp_{Bgd} 1889 2 21 / *smegenys* Vrp_{Kdr} 1889 2 25, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{PMat} 1890 2 21, Vrp_{Jsl} 1890 3 39, Vrp_{PMat} 1890 8 123, Vrp_{PMat} 1891 4 55, Vrp_{Jsl} 1891 12 183, Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156 / *smagenys* Vrp_{Bgd} 1889 2 21, Vrp_{Kdr} 1889 4 61, Vrp_{Kdr} 1889 11 168, Vrp_{Jsl} 1891 11 167, *szirdis* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Bgd} 1889 2 21, Vrp_{Kdr} 1889 10 152 / *širdis* Vrp_{PMat} 1890 2 20, Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *vidurei* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, Vrp_{Kdr} 1889 9 139 / *viduriai* Vrp_{Bgd} 1889 2 21, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1889 9 139, Vrp_{PMat} 1890 2 21, Vrp_{AIK} 1890 7 98, Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, Vrp_{Kpr} 1897 1 9, *žandas* Vrp_{Jsl} 1890 3 38, Vrp_{Jsl} 1890 4 53 / *žandas* Vrp_{Kdr} 1889 3 41. Tas pats pasakytina ir apie kai kuriuos veiksmų ir procesų pavadinimus, pvz.: *gydimas* Vrp_{AIK} 1890 7 97, Vrp_{PMat} 1890 8 123 / *gydymas* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 155, Vrp_{PMat} 1891 4 55, Vrp_{PMat} 1890 2 21, Vrp_{PMat} 1890 10 153, Vrp_{PMat} 1891 4 55, *kvēpavimas* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1889 9 139 / *kvēpavimas* Vrp_{Bgd} 1889 2 21, *skiepijimas* Vrp_{PMat} 1890 9 138, Vrp_{PMat} 1890 10 153 / *skiepyjimas* Vrp_{PMat} 1891 4 56.

Dabartinėje klinikos terminijoje esama nemažai prigijusių *Varpo medicinos straipsnių* autoriuų vartotų ligų ir jų požymių bei liguistų būsenų pavadinimų (tik kai kurių rašyba skiriasi nuo dabar vartojamų terminų rašybos), pvz.: *cziaudējimas* Vrp_{Kdr} 1889 4 60, *kepenų diegliai* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *drebulyas* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *džiova* Vrp_{Kdr} 1889 10 152, Vrp_{Kdr} 1889 11 168, Vrp_{PMat} 1891 4 54 / *džiova* Vrp_{PMat} 1890 10 153, Vrp_{Kpr} 1897 3 41, *gelta* Vrp_{Kpr} 1897 1 10, *karpa* Vrp_{Kpr} 1897 3 42, *karsztis* Vrp_{Kdr} 1889 3 41 / *karštis* Vrp_{Kpr} 1891 4 55, Vrp_{Kpr} 1897 3 42, *karštligė* Vrp_{PMat} 1890 8 123, Vrp_{PMat} 1890 9 137, Vrp_{PMat} 1891 4 54 / *karštligė* Vrp_{PMat} 1890 7 106 / *karštliges* nom. pl. Vrp_{PMat} 1890 8 123, Vrp_{PMat} 1890 9 138, Vrp_{PMat} 1890 10 153 / *karštligės* Vrp_{PMat} 1890 7 106, Vrp_{PMat} 1890 8 123, Vrp_{PMat} 1890 10 154, Vrp_{PMat} 1891 4 54, *kosulys* Vrp_{Kdr} 1889 3 40, Vrp_{Kdr} 1889 4 60, Vrp_{Kdr} 1889 10 152, Vrp_{R.} 1889 12 184, *mišlungis* Vrp_{Kpr} 1897 3 42, *miežis* Vrp_{Kpr} 1897 3 42, *niežai* Vrp_{Kpr} 1890 7 105, *priepuolis* Vrp_{Jsl} 1891 11 167 / *priepūlis* Vrp_{Kdr} 1889 4 61, *raupai* Vrp_{PMat} 1890 7 106, Vrp_{PMat} 1890 8 12, Vrp_{PMat} 1890 9 138, Vrp_{PMat} 1891 4 54, Vrp_{Kpr} 1897 3 42, *silpną-protystę* Vrp_{Jsl} 1891 12 184 / *silpnąprotystę* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157, *plaučių uždegimas* Vrp_{PMat} 1890 7 106, *vėmimas* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{R.} 1889 12 184, Vrp_{PMat} 1890 1 5, *vėžys* Vrp_{Kdr} 1889 9 139 / *vežys* Vrp_{Kpr} 1897 3 42, *viduriavimas* Vrp_{PMat} 1890 2 20, *vilkas* Vrp_{Kdr} 1889 4 60, Vrp_{PMat} 1891 4 56, *žaizda* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157, *žegsėjimas* Vrp_{Kdr} 1889 3 41 ir kt.

Dabartinėje vartosenoje yra išlikusių *Varpo* medicinos straipsniuose rastų asmenų pavadinimų, pvz.: *beprotis* Vrp_{Jsl} 1891 10 151, *kudikis* Vrp_{Kdr} 1895 11 174, *lavonas* Vrp_{Bgd} 1889 2 21, Vrp_{PMat} 1890 7 106, *vaisius* Vrp_{PMat} 1890 10 154, ir įvairias abstrakčias su medicina susijusias savokas įvardijančių pavadinimų, pvz.: *atmintis* Vrp_{Kdr} 1889 4 61, *badas* Vrp_{Kdr} 1889 11 168, *gimdymas* Vrp_{PMat} 1890 7 106, *jautimas* Vrp_{Jsl} 1891 10 152, Vrp_{Jsl} 1891 9 135, *kvapas* Vrp_{R.} 1889 12 184, *miegas* Vrp_{Bgd} 1889 2 20, Vrp_{Kdr} 1889 2 25, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *prigimtis* Vrp_{Jsl} 1890 5 68, *protas* Vrp_{Jsl} 1890 4 54, Vrp_{Jsl} 1890 5 69, Vrp_{Jsl} 1890 4 54, Vrp_{Jsl} 1890 5 69, Vrp_{Jsl} 1891 11 168, Vrp_{Jsl} 1891 12 182, Vrp_{Jsl} 1891 11 168, Vrp_{Jsl} 1891 12 182, Vrp_{SMat} 1891 1 9, *sapnas* Vrp_{Jsl} 1891 12 183, *sveikata* Vrp_{Kdr} 1889 1 8, Vrp_{Kdr} 1889 3 40, Vrp_{Kdr} 1889 11 168, Vrp_{PMat} 1890 1 4, Vrp_{PMat} 1890 2 21, Vrp_{PMat} 1891 4 54, Vrp_{PMat} 1890 7 105, Vrp_{PMat} 1890 8 123, Vrp_{PMat} 1890 10 154, Vrp_{SMat} 1891 1 11, Vrp_{SMat} 1891 3 41, Vrp_{Jsl} 1891 10 152, Vrp_{Jsl} 1891 12 183 ir kt. Tebevartojamas P. Matulaičio straipsnyje rastas įstaigos pavadinimas *gimdymo namai* Vrp_{PMat} 1890 8 123.

Kai kurie M. Kuprevičiaus straipsnio „Lietuviški ligų vardai“ terminai, pvz.: *dedervinė*, *dieglys*, *drugys*, *dusulys*, *gumbas*, *pleiskanos*, *prietvaras*, dabar yra vartojami kitomis reikšmėmis. *Dedervinė* (*dēdirvenēs*¹⁹ – *lichen scrophulosorum* Vrp_{Kpr} 1897 3 41) šio gydytojo užrašyta „kerpligės“ (dabar *lichen* yra *kerpligė* MedŽ 302, o *dedervinė* – *pityriasis* MedŽ 439), *dieglys* (*dieglys* – *neuralgia* Vrp_{Kpr} 1897 3 41) – „neuralgijos“ (dabar *diegliai* (vidurių skausmai) yra *colica* MedŽ 112, o *neuralgia* – *neuralgija*, *nerviniai skausmai* MedŽ 373), *drugys* (*drugys* – *febris intermittens* Vrp_{Kpr} 1897 3 41) – „protarpinio karščiavimo“ reikšme (dabar *febris intermittens* yra *protarpinis karščiavimas* MedŽ 200, o *drugys* – *malaria* MedŽ 324).

Diskusijų tuometinėje spaudoje sukėlė gyvojoje kalboje vartojamas *gumbo* terminas. 1896 m. *Ūkininko* laikraštyje S. Matulaitis bandė aiškintis „Kas tai yra liga gumbas?“: „musų žmonės daugybę ligų g u m b u²⁰ vadina. Moteriškė, apsirgusi moteriška liga, sako, kad ją g u m b a s kankina, šeip kokia vidurių liga serganti teip-pat sako, kad g u m b u serga. Vyrai susirgę ar tai skilvio ar žarnų ar kita kokia vidurių liga skundžiasi ant g u m b o. Vienas man skundesi dagi, kad jis galvoj‘ g u m b a turi. Daugelis įtiki, kad tas g u m b a s yra tai koksai gyvas daigtas, kuris tai pasikelia augštyn vidu-

¹⁹ M. Kuprevičiaus straipsnyje „Lietuviški ligų vardai“ lietuviški terminai ir jų lotyniški atitikmenys yra rašomi didžiosiomis raidėmis.

²⁰ Terminai šiaime ir kituose iliustraciniuose sakiniuose retintomis raidėmis pateikiami šio straipsnio autorės.

riuose, tai vėl nusileidžia. <...> pertai jaigu kas sako mums, kad jis g u m b u serga, tai mes da nežinome tikros jo ligos, žinome tik kad jam skausta ar skilvi, ar žarnas ar jaknas ar moteriškus dalykus (jaigu ligonis moteriškė)“ (Matulaitis 1896: 4 28). 1897 m. Varpe pasirodė M. Kuprevičiaus straipsnis „Kokia liga gumbu vadinas?“, kuriame autorius „iš savo pusės nor[ėjo] pri-dėti keletą žodžių paaiškinimui termino „gumbas“, vartojamo musų žmonių medicinoje“ (Kuprevičius 1897: 1 9). Gydytojo nuomone, „g u m b u turime vadinti tik tą patologišką formą, kuri iš lotyniško vadinasi *Catarrhus ventriculi*, arba iš graikiško *Gastritis*“ (Kuprevičius 1897: 1 9). Jo lietuviškų ligų vardų sąraše rasime greta *gumbo* užrašytą kitą lotynišką atitikmenį – *gastritis chronica*. LKŽ pirmoji *gumbo* medicininė reikšmė yra „išaugta, patinimas, guzas (ant žmogaus kūno), skaudulys, votis“ Tv, Varn, Vkš, Šts, antroji – „pilvo sloga ar šiaip koks vidurių sopulys; didelis vidurių gėlimas“ Vžns, Ck, Vv, Sg, Ašb. Šiomis dviem reikšmėmis žodis *gumbas* vartojamas gyvojoje kalboje.

Minėtame M. Kuprevičiaus straipsnyje terminas *dusulys* – *astma bronchiale* Vrp_{Kpr} 1897 3 41 reiškia „bronchinę astmą“ (dabar *asthma bronchiale* yra *bronchiné astma* MedŽ 61, o *dusulys* – *dyspnoea* MedŽ 160), *pleiskanos* yra *seborrhoea sicca* Vrp_{Kpr} 1897 3 42 (dabar *seborrhoea sicca* yra *sausoji seboreja* MedŽ 495, o *pleiskanos* – *furfur* MedŽ 215), *prietvaras* yra *miserere* Vrp_{Kpr} 1897 1 10, Vrp_{Kpr} 1897 3 42 (dabar *miserere* atitinka terminas *vémimas išmatomis* MedŽ 343, o *prietvaras* yra *vidurių užkietėjimo* (lot. *obstipatio* MedŽ 384) sinonimas).

V. Kudirkos ir M. Kuprevičiaus straipsniuose terminas *sloga* vartotas platesne reikšme. *Sloga* dabartinėje medicinos mokslo kalboje reiškia tik „nosies gleivinės uždegimą“ (lot. *rhinitis* MedŽ 485). Minėtų gydytojų straipsniuose *sloga* dar vartota ir kitų organų (burnos, gerklės, gomurio, pilvo, plaučių, skrandžio) gleivinių uždegimui pavadinti, pvz.: *paprasta skilio sloga* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *sloga pilvo* Vrp_{Kdr} 1889 9 139, *slogos gerklės – laryngitis* Vrp_{Kpr} 1897 3 42 (dabar *laringitas, gerklų uždegimas* MedŽ 295), *slogos gomurio – pharyngitis* Vrp_{Kpr} 1897 3 42 (dabar *faringitas, ryklės uždegimas* MedŽ 432), *slogos plaučių – bronchitis* Vrp_{Kpr} 1897 3 42 (dabar *bronchitas, bronchų uždegimas* MedŽ 80).

Pastebėtina, kad *Varpo* medicinos straipsniuose būta tokijų dabartinėje medicinos kalboje išlikusių terminų, kurie dar turėjo sinonimų. Pavyzdžiui, šiltinė M. Kuprevičiaus dar vadinta *karštine*, pvz., *karštinės* (šiltinės) – *typhus* Vrp_{Kpr} 1897 3 42, gelta – *gēltlige* Vrp_{Kpr} 1897 3 41. Tuberkuliozė P. Ma-

tulaičio vadinta terminais *džiova* ir *sausligė*, pvz.: *džiova* Vrp_{PMat} 1890 10 153, *sausligė* Vrp_{PMat} 1891 4 54 / Vrp_{PMat} 1890 6 91, Vrp_{PMat} 1890 7 106, Vrp_{PMat} 1891 4 54, o J. Jasiulaičio – tik terminu *sausligė* Vrp_{Jsl} 1890 5 68. Be terminų *ligonis* Vrp_{Jsl} 1891 9 135, Vrp_{Jsl} 1891 10 150, Vrp_{Jsl} 1891 11 166, Vrp_{Jsl} 1891 12 183, *gydytojas* Vrp_{Jsl} 1891 10 152, J. Jasiulaitis dar vartojo terminus *apsirgusis*, *liginamasis*, *pacientas*, *sergantis*, *sergantysis*, *vaistystojas* (apie šiuos terminus plačiau žr. 2. 1. 2. 3).

2.1.2. Dabartinėje medicinos mokslo kalboje nevartojami lietuviškos kilmės terminai ir prigiję jų atitikmenys. Bene įdomiausia Varpo medicinos straipsnių lietuviškos kilmės terminų dalis yra į dabartinę medicinos terminiją nepatekė konkretios ir abstrakčios reikšmės pavadinimai. Ypač gausu dabar nevartojamų anatomijos (kūno dalių ir organų pavadinimai) ir klinikos (ligų pavadinimai) terminų, šiek tiek esama ir kitokios reikšmės neprigijusių terminų (asmenų, gydymo įstaigų ir kt. pavadinimai). Kai kuriuos iš jų čia aptarsime plačiau²¹.

2.1.2.1. Kūno dalių ir organų pavadinimai. J. Jasiulaitis antakį (lot. *supercilium* MedŽ 522) 1890 m. straipsnyje vadino *bruviu*: „Ar papratimas raukti *bruvius* neįspaudžia juose laipsniais neištintino rēžio?“ Vrp_{Jsl} 1890 3 38. Tai senas lietuviškas gyvosios kalbos (Adutiškis, Bartninkai) žodis, vartotas K. Sirvydo. P. Matulaitis tų pačių metų straipsnyje ši priedinį akies organą vadino terminu *antakis* Vrp_{PMat} 1890 9 138, kuris tebevartojamas dabartinėje medicinos kalboje.

„Audinio“ (lot. *tela* MedŽ 532) reikšme vartoti trys terminai – *auda*, *audeklas* ir *audimas*. J. Bagdonas ir V. Kudirka 1889 m. straipsniuose vartojo terminą *auda (audos)*, pvz.: *audos* Vrp_{Bgd} 1889 2 21, Vrp_{Kdr} 1889 9 139, Vrp_{Kdr} 1889 8 120 (*kuno audos* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, Vrp_{Bgd} 1889 2 21, *maitinimo audos* Vrp_{Bgd} 1889 2 21, *organizmo audos* Vrp_{Kdr} 1889 9 139, Vrp_{Kdr} 1889 2 25, Vrp_{Kdr} 1889 1 9 / *audos organizmo* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, *smagenu audos* Vrp_{Bgd} 1889 2 21), *plauciu auda* Vrp_{Kdr} 1889 9 139. LKŽ duomenimis, *auda „audinys“* gyvojoje kalboje nevartojama. J. Jasiulaitis šia reikšme vartojo terminą *audimas* Vrp_{Jsl} 1890 3 38, o P. Matulaitis – *audeklas* Vrp_{PMat} 1890 7 106, Vrp_{PMat} 1890 9 138, Vrp_{PMat} 1891 4 57. LKŽ rodo, kad nei *audimas*, nei *audeklas* neturi medicininės reikšmės, nors

²¹ Neretai vienai sąvokai įvardyti to paties ar skirtingų autorių sinonimiškai buvo vartojami keli terminai – vien lietuviškos kilmės arba lietuviškos kilmės ir skolintas. Šiame skyrelyje pateikiama visi tą pačią sąvoką įvardijančių sinonimai.

pastarasis dabartinėje medicinos mokslo kalboje vartojaamas kaip *audinio* sinonimas.

P. Matulaitis straipsnyje „Mikroorganizmai“ terminais *baltiejie kraujo skriduliai*, *baltiejie skriduliai* vadino kitas ląsteles ar daleles pasiglemžiančią ir suvirškinančią ląstelę (lot. *phagocytus* MedŽ 431): „tretiejie gi mąstauja kad *baltiejie kraujo skriduliai* kovoj su bakterijomis taip susidrutina, kad paskui jau lengvai sutavalioja patekusias į kuną bakterijas. Mokslingiausia tai paskutinė teorija: ją suteikė professorius Mecznikov; Mecznikov parodė, kad *baltiejie skriduliai*, kaip pas žemesnius taip ir pas augštesnius gyvulius ir pas žmogų atlieka labai svarbų darbą: jie gaudo ir ryja kiekvieną nereikalingą daigtą, patekusį į audeklus. <...> išsiliejęs kraujas jau nereikalingas; šitą tai kraują, taip sakant, ir suėda *baltiejie skriduliai* ir pamėlynavimas išnyksta. Mecznikov pavadino užtat *balto sius skridulių fagocita*s (est, edejas)“ VrpPMat 1890 9 138. Šis gydytojas tame pačiame straipsnyje taip pat vartojo ir dabartinį terminą *fagocitas*.

Skaidulų pluoštą, kuriuo dirgesys eina į smegenis (lot. *nervus* MedŽ 369), J. Bagdonas ir V. Kudirkas vadino lietuvišku terminu *dirksnė*, pvz.: *dirksnēs* VrpBgd 1889 2 21, VrpKdr 1889 2 25, VrpKdr 1889 10 153 (*gardumo dirksnēs* VrpKdr 1889 3 41, *plonių dirksēs* (*dirksnēs?* – P. Z.) VrpKdr 1889 4 60); „Audu ir visu įtaisu darbas yra po užveizda *dirksniu*²², isz kuriu svarbiausios dėl gyvasties užsilailo *galvos smegenyse*“ VrpBgd 1889 2 21. LKŽ *dirgsnē* nurodyta kaip V. Kudirkos žodis, bet, remiantis *Varpo* duomenimis, galėtų būti ir J. Bagdono naujadaras. V. Kudirkas, P. Matulaitis ir S. Matulaitis skaidulų pluoštą taip pat vadino ir skoliniu *nervas*, pvz.: *nervai* VrpPMat 1890 1 4, VrpsMat 1891 1 9, *nervų sistema* VrpKdr 1895 9/10 157.

Piltuvo formos vamzdelis (lot. *pharynx* MedŽ 433) V. Kudirkas ir P. Matulaičio vadintas terminu *gerklē* VrpKdr 1889 9 139 / *gerklė* VrpKdr 1889 10 152, VrpPMat 1890 7 105: „<...> jai mikroorganizmai patenka ir ant musu uodos ir į pilvą ir į gerklę, tai kas ten su jais destisi, ar jie ten tik nesiveisia ir žmogui nekenkia?“ VrpPMat 1890 7 105, „Teisybė, iszpradžiu da gyvplaukei iszvaro beveik visus sūdžius (tada skreplys jūdas), vienog pas kiaus „patruksta“ ir tada sūdžei iszkloja gerklę, kaip kokį kaminą“ VrpKdr 1889 10 152. Ši virškinimo organų sistemos organą P. Matulaitis kitame tų pačių 1890 metų straipsnyje vadino ir terminu *koserė*: „jai da žmogus ne

²² Terminai šiame ir kituose iliustraciniuose sakiniuose kursyvu išspaustinti originale.

pradėjo vemti, kišti pirštą į kos erę, kad vemtu“ Vrp_{Mat} 1890 2 21. LKŽ duomenimis, šis žodis „ryklės“ reikšme tebevartojamas gyvojoje kalboje, o dabartinėje medicinos kalboje nusistovėjo terminas *ryklė*.

„Gyslos (kraujagylsės, limfagylsės ir kt.)“ (lot. *vas* MedŽ 577) reikšme J. Bagdono ir V. Kudirkos vartotas terminas *indai* Vrp_{Bgd} 1889 2 21 (*plauciu indai* Vrp_{Kdr} 1889 9 139). Šie gydytojai 1889 m. straipsniuose terminą *gysla* yra vartoję siauresne, „venos“, reikšme: „Tyras kraujas užsilaiko tam tikrūse indūse – *artērijose* (sunkėse) ir dėl to vadinasi *artērijiniu*, o netyras – *gys - los e* ir vadinasi *gysliniu*“ Vrp_{Bgd} 1889 2 21, „<...> jūdas kraujas patenka į kitokius krauko indus, į *gyslas* <...> Vrp_{Kdr} 1889 9 139. Kraujagylsles (lot. *sanguineum* MedŽ 577) V. Kudirka vadino terminais *indai* ir *indeliai*, pvz.: *krauko indai* Vrp_{Kdr} 1889 9 139, Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *krauko indelei* Vrp_{Kdr} 1889 4 61. LKŽ žodis *indas* „latakas, gysla“ iš gyvosios kalbos nepaliudytas, o *gysla* „krauko ar limfų tekamasis indas“ yra gyvosios kalbos (Smilgiai, Naujamiestis, Geistarai[Didvyžiai], Liškiava, Meteliai, Varanavas) žodis.

Kraujagylsė, kuria kraujas teka iš širdies (lot. *arteria* MedŽ 50), vadinta dvejopai – lietuviškos kilmės terminu *sunkė* ir skoliniu *arterija*. Pastarajį vartojo J. Bagdonas, tačiau greta skliaustuose prirašė lietuvišką jo atitikmenį, pvz., *artērijos (sunkės)*: „Tyras kraujas užsilaiko tam tikrūse indūse – artērijose (sunkės)“ Vrp_{Bgd} 1889 2 21. V. Kudirkos vartotas tik lietuviškos kilmės terminas: „Žmogaus organizmo audas maitina kraujas: prietam tekēdamas isz kairėsės pusės szirdies per sunkes, atidūda audoms reikalingą joms *degi*, <...>“ Vrp_{Kdr} 1889 9 139. V. Kudirkos *sunkė* pavartota devintajame, o J. Bagdono – antrajame numeryje. Tad J. Bagdonas *sunkę* vartojo anksčiau nei V. Kudirka. Kita vertus, V. Kudirka buvo *Varpo* redaktorius, taigi, galimas daiktas, kad J. Bagdono straipsnyje greta skolinio *arterija* lietuviškas terminas *sunkė* skliaustuose prirašytas paties V. Kudirkos. Taigi šis terminas galėtų būti V. Kudirkos naujadaras. Tai patvirtina ir LKŽ, kuriame šis neologizmas pateiktas kaip V. Kudirkos raštų žodis.

J. Jasiulaičio 1890 m. straipsnyje pavartotas terminas *kaullavoniai* (LKŽ nefiksotas) galėtų reikšti „šonkaulius“: „Yra tai daigtu fizijol'ogijoje nu-stobuotu ir visus *kaullavonius* (grobus) prilygstančiu, jogiai kaulai auga tame sulygime, kokiame auga, arba greičiaus darosi muskulai, kurie ant jų guli“ Vrp_{jsl} 1890 3 38. Greta jo skliaustuose pateiktas terminas *grobai* leistų manyti, kad šie žodžiai pavartoti sinonimiškai, žr. *grobas* 1. „šonkau-lis“ Gdl, Al, Slm, Vad, LŠ LKŽ_e. Prie stuburo ir krūtinkaulio prisitvirtinės

krūtinės ląstos kaulas (lot. *costa* MedŽ 125) J. Bagdono vadintas terminu *szonkaulis* Vrp_{Bgd} 1889 2 21, kuris dabar yra įprastas anatomijos terminas.

„Galvos smegenis dengiančią kaulų“ reikšme J. Jasiulaitis vartojo terminą *kiaušē* Vrp_{Jsl} 1890 4 53: „Raumens-gi tie guli tarp kiaušēs ir taip vadinamų laukų padėtų ant šalinės pusės kaulų veidinių“ LKŽ duomenimis, tai rašytinių šaltinių (K, K. Donel, Blv, RB) žodis, iš gyvosios kalbos nepaliudytas. Dabar vartojamas terminas *kaukolė* (lot. *cranium* MedŽ 125).

P. Matulaičio 1890 m. straipsnyje rasta lytinių organų sistemos terminų, neprigijusių dabartinėje medicinos kalboje. „Kiaušinėlio“ (lot. *ovulum* MedŽ 405) reikšme jo vartotas terminas *kiaušinukas*: „liga persiduoda vaisiui ir per sekλą vyriškio ir per kiaušinuką moteriškēs“ Vrp_{PMat} 1890 10 154. Neperinis tuščiaviduris organas vaisiui išnešioti ir pagimdyti (Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2002: 142) vadintas terminu *motė*: „Moters po gimdymui nekarta suserga sunkia karštligę; priešasčia tokios ligos esti bobišcios, kurios su nešvarioms rankomis kruopščiasi gimdant moteriškei; per tai patenka į motę bakterijos, <...>“ Vrp_{PMat} 1890 7 106. LKŽ žodis *motė „gimdos“* reikšme fiksotas tik iš rašytinių šaltinių. Dabartinėje medicinos kalboje įsigalėjo terminas *gimda* (lot. *uterus* MedŽ 571).

Arterinis kraujas V. Kudirkos vadintas terminu *sunkinis kraujas*: „<...> kraujas <...> atidūda audoms reikalingą joms *degi*, nū kurio kraujas raudonas (*sunkinis kraujas*), <...>“ Vrp_{Kdr} 1889 9 139. LKŽ duomenimis, tai galėtų būti V. Kudirkos sudarytas terminas. J. Bagdonas šį kraują vadino dvieju terminais – *arterijinis kraujas* Vrp_{Bgd} 1889 2 21 ir *tyras kraujas* Vrp_{Bgd} 1889 2 21.

Veniniam kraujui pavadinti J. Bagdonas ir V. Kudirka vartojo terminą *gyslinis kraujas* Vrp_{Bgd} 1889 2 21, Vrp_{Kdr} 1889 9 139, *kraujas gyslinis* Vrp_{Bgd} 1889 2 21: „<...> jūdas kraujas patenka į kitokius krauko indus, į gylas (*gyslinis kraujas*) <...>“ Vrp_{Kdr} 1889 9 139, „*Kraujas gyslinis* susirenka į deszinę szirdį, kuri į nuvaro į *plauczius*, o isz ten, gavęs *degtuvį*, suteka į kairiają szirdį, kurį nustumė į visas dalis kuno dėl audu maisto“ Vrp_{Bgd} 1889 2 21. J LKŽ žodis *gyslinis* jidėtas kitomis, ne medicininėmis, reikšmėmis. Taigi *gyslinis kraujas* gali būti J. Bagdono arba V. Kudirkos sudarytas terminas. J. Bagdonas veninį kraują dar yra vadintęs terminu *netyras kraujas* Vrp_{Bgd} 1889 2 21.

„Limfmazgī“ (lot. *nodi lymphatici axillares* MedŽ 378) galėtų reikšti P. Matulaičio 1891 m. straipsnyje „Apie kochiną – vaistą nuo sausliges“ vartojamas terminas *limfatiški žirnai*: „sausligės bacilla ne tik plaučiuose gal

apsigvyti, bet ir kitose dalise kuno: kauluose, sunariuose (sausligē sunariu, kaulu), limfatiškuose žirniuose, smegenise ir net uodoj“ VrppMat 1891 4 55. I LKŽ žodis *žirnis* jidetas kita medicinine reikšme – „vienas iš riešo kaulų (*os pisiforme*)“.

Iš galinčio traukystis audinio sudarytas organas (lot. *musculus* MedŽ 350) gydytojų J. Bagdono ir P. Matulaičio vadintas terminu *raumuo* (straipsniuose vartota daugiskaitos forma *raumenys* VrpBgd 1889 2 21, VrpPMat 1890 7 105). Dar vartoti variantai *raumens* nom. pl. VrpJsl 1890 3 38, VrpJsl 1890 4 53 (*raumens smilkiniai* VrpJsl 1890 3 39), *raumenes* VrpBgd 1889 2 21. Tame pačiame straipsnyje J. Bagdonas raumenis yra vadinės ir terminu *mēsos*: „Musu kuno audos, kaip va mēsos, smagens ir t. t., nū darbo naikinasi ir dėl atsigaivinimo reikalauja peno, kurį prisisavina isz *kraujo*“ VrpBgd 1889 2 21. LKŽ žodis *mēsa* „*raumenys*“ pateiktas iš Ėriškių, Dusetų, Tauragnų, Utenos, Skirsnemunės, Marcinkonių. J. Jasiulaičio straipsnyje dar rasime ir lotynizmą *muskulai* VrpJsl 1890 3 38. Dabartinėje medicinos mokslo kalboje nusistovėjo lietuviškas terminas *raumuo*.

Nosies šnerves (lot. *naris* MedŽ 364) J. Jasiulaitis vadino terminu *šniurkštēs*: „I eilią tokią žymią privalu taipogi priskaityti tą užrietimą nosies, kuris daro šniurkštēs atviromis ir matomomis iš pryšakio, <...>“ VrpJsl 1890 4 53. Žodžio *šniurkštē* vartosenos pavyzdžių i LKŽ daugiausia jideta iš rašytinių šaltinių (J, Sch, Ch), vienas – iš gyvosios kalbos (Sintautai), bet šiuo žodžiu yra vadinama ne žmogaus, o gyvulio nosies landa (*šniurkštē* 1. „gyvulio šnervė“).

Inkstų išskiriamas iš organizmo skystis (lot. *urina* MedŽ 568) J. Bagdono ir V. Kudirkos vadintas vienodai – terminu *szlapumas* VrpBgd 1889 2 22, VrpKdr 1889 3 41, VrpKdr 1889 2 25, o P. Matulaitis vartojo terminą *myžalai* VrppMat 1890 6 92, VrpPMat 1890 7 106. LKŽ duomenimis, „*šlapimo*“ reikšme žodžiai *šlapumas* (Pv, Bgt, Jrb, Jsv, Yl, DūnŽ) ir *myžalai* (Pc) tebevartojami gyvojoje kalboje, o dabartinėje medicinos kalboje nusistovėjo terminas *šlapimas*.

Paskutinę virškinimo kanalo dalį, kuri prasideda nuo plonosios žarnos ir tėsiasi iki išeinamosios angos (lot. *intestinum crassum* MedŽ 276), P. Matulaitis įvardijo terminu *kamaronē žarna*: „Mes geriant, valgant praryjame milijonus mikroorganizmų; ne reikia mislyt, kad jie visi pilve galą gauna; ne, daugumas jų ir pas sveiką žmogų pasilieka gyvais; ju esti daug, ypać k a - maronē žarnoj, kur ne suviręs valgis ilgiaus užsilaiko; <...>“ VrppMat 1890 7 106. Dabar vartojamas terminas *storoji žarna*.

2.1.2.2. *Ligų pavadinimai*. Infekcinė liga straipsniuose vadinta terminais *limpanti liga*, *limpančioji liga*, pvz.: *limpanti liga* Vrp_{Kdr} 1889 10 153, *limpančios ligos* Vrp_{Kdr} 1889 10 153, Vrp_{R.} 1889 12 184, *limpančiosios ligos* Vrp_{R.} 1889 12 184: Stebetinas tai dalykas, kad su epidemija influenzos tankei supūla ir epidemijos kitu limpančiu ligu, <...>“ Vrp_{R.} 1889 12 184. LKŽ duomenimis, *limpančios* (<lipti „kibti, būti užkrečiamam [apie ligą]“) ligos žinomas iš Priekulės, Biržų, *limpanti liga* – iš J. Brodovskio žodyno *Lexicon Germano–Lithvanicum et Litvanico–Germanicum*.

Ūminis pūlinis rankos piršto uždegimas (lot. *panaritium* MedŽ 408) M. Kuprevičiaus vadintas terminu *aptakys* Vrp_{Kpr} 1897 3 41. LKŽ šis žodis minėta reikšme paliudytas tik iš pastarojo straipsnio, tačiau autorius *aptakę* yra užrašęs iš gyvosios kalbos. Dabar ši infekcinė liga vadina sulietyvintu lotynišku terminu *panaricijus* ir lietuvišku *landuonis*.

Ūminė užkrečiama liga (lot. *typhus* MedŽ 562) M. Kuprevičiaus ir P. Matulaičio vadinta trimis terminais – lietuviškos kilmės *karštinė*, *šiltinė* ir graikiškos kilmės *tifas*, pvz.: *karštinės (šiltinės)* – *typhus* Vrp_{Kpr} 1897 3 42, *šiltinė* Vrp_{PMat} 1890 7 106, *tifas* Vrp_{PMat} 1890 8 124, Vrp_{PMat} 1890 9 137, Vrp_{PMat} 1891 4 54. LKŽ žodis *karštinė* „karštligė, šiltinė, drugys“ pateiktas iš Kupiškio, Dusetų, Tauragnų, Kuktiškių, Alovės, Utenos, Druskininkų, Nočios, Paringio, o *šiltinė* „tokia ūminė užkrečiama liga (typhus)“ – iš Telšių, Salamiesčio, Pivašiūnų, Stirnių. Dabartinėje medicinos mokslo kalboje prigijo *šiltinės* terminas.

Viena iš neurozės formų – isterija (lot. *hysteria* MedŽ 262) – M. Kuprevičiaus vadinta terminais *priemetė (priepuola)* – *hysteria* Vrp_{Kpr} 1897 3 42, J. Aleksos – *priepuola*: „<...> aš gumbą pažįstu, ma rodos, kad tai priepuola“ Vrp_{Alk} 1890 7 97. Terminai *priemetis*, *priepuola* abiejų gydytojų straipsniuose pateikti kaip kaimo žmonių (gyvosios kalbos) žodžiai. LKŽ žodžiai *priemetė* (pateiktas tik variantas *priemétė* [Šmn]), *priepuola* (Jnk, Kml, Nm, Zp, Vv, Bgt, Gs, Gl, Skr) paliudyti iš gyvosios kalbos, bet ne „isterijos“ reikšme, žr. *priepuola* „protarpiais pasireiškianti nervinė liga, nenormali psichinė būsena, tokios būsenos pasireiškimas“, *priemétė* „nervų liga, konvulsijos“. 1897 m. straipsnyje „Kas tai yra priepuola“ S. Matulaitis rašė, kad kaimo žmonės šiuo vardu (dar *pamétis*, *priepuolis*) vadina daugybę ligų: „Sopa galvą, sako, kad tai priepuola. Laužo kaulus, reumatizmas, priepuola, girdi, į kaulus supuolė. Apserga kas protlige, tai priepuola. Sopa kam akis, vėl priepuola, esą į akis susimetė, ir teip šimtą ligų vienu vardu priepuola vadina“ (Matulaitis 1897: 12 184). Šio gydytojo

manymu, „p r i e p u o l a prigulėtų pavadint tik vieną ligą, kuri paeina nuo apsilpimo nervų, daktarų paprastai vadinama šokiu švento Vito (lotyniškai cholera minor)“ (Matulaitis 1897: 12 184). Dabar ši nervų liga vadinama tarptautiniu graikiškos kilmės terminu *isterija*.

Létinė psichinė liga – epilepsija (lot. *epilepsia* MedŽ 180) – V. Kudirkos, M. Kuprevičiaus ir P. Matulaičio vadinta terminais *nuomirulis* Vrp_{PMat} 1890 2 21, *nuomarius* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157, *nuomara* Vrp_{Kpr} 1897 3 42. Visi šie terminai yra gyvosios kalbos žodžiai, žr. *nuomara* „nuomaras“ Srv. Ėr, Rm, Sml, Grž, *nuomarius* „nuomaras“ Plv, *nuomirulis* „nuomaras“ Vlkv, Erž, Tlž LKŽ_e.

Létinė užkrečiama lytinė liga (lot. *syphilis* MedŽ 528) M. Kuprevičiaus vadinta terminais *prasta liga (piktoji)* Vrp_{Kpr} 1897 3 42. LKŽ *piktoji* reiškia tik „gyvatę“. P. Matulaitis nuosekliai vartojo dabartinėje medicinos kalboje prigijusi lotyniškos kilmės terminą *sifilis*²³ Vrp_{PMat} 1890 8 123, Vrp_{PMat} 1891 4 57, Vrp_{PMat} 1890 9 137, Vrp_{PMat} 1890 10 153.

P. Matulaičio terminu *sausgela* (*sausgēla*) galėjo būti vadinamas reumatas (lot. *rheumatismus* MedŽ 485): „Pritaiso musmirį štai kaip: a) nuo s a u s - g e l o s – sausų sulaužytų musmirių prideda pusę bonkus, už pila vandens, užkemša, o paskui įdeda ant 9 dienų į mėslus arba į žemę; potam tepa skysčiumu skaudamą vietą; <...>“ Vrp_{PMat} 1890 2 21. Šis gydytojas minėtai ligai pavadinti taip pat vartojo ir skolinį iš graikų kalbos *reumatismas* Vrp_{PMat} 1890 10 154. M. Kuprevičius terminą *sausgela* – *rheumatismus muscularis* Vrp_{Kpr} 1897 3 42 užrašė „raumenų reumato“ (lot. *rheumatismus musculorum* MedŽ 485) reikšme. Gyvojoje kalboje *sausgēla* reiškia „kaulų, sąnarių gėlimą, reumatą“ Vlkv, Dkš, Gs, Grdž LKŽ_e.

Létinė infekcinė kvépavimo organų liga (lot. *tuberculosis* MedŽ 559) J. Jasiulaičio ir P. Matulaičio vadinta *sausligēs* terminu, pvz.: *sausligē* Vrp_{PMat} 1891 4 54, *sausligē* Vrp_{jsl} 1890 5 68, Vrp_{PMat} 1890 6 91, Vrp_{PMat} 1890 7 106, Vrp_{PMat} 1891 4 54. P. Matulaitis straipsnyje „Apie kochiną – vaistą nuo sausliges“ yra sudaręs nemažai rūšinių terminų, pvz.: *sausligē kaulų* Vrp_{PMat} 1891 4 57, *sausligē sunarių* Vrp_{PMat} 1891 4 57, *sausligē uodos* Vrp_{PMat} 1891 4 57, *plaučių sausligē* Vrp_{PMat} 1891 4 57 (*pradinē plaučių sausligē* Vrp_{PMat} 1891 4 56), *sausligē kaulų* Vrp_{PMat} 1891 4 55, *sausligē limfatiškų žirnių* Vrp_{PMat} 1891 4 56, *sausligē plaučių* Vrp_{PMat} 1891 4 57, *sausligē sąnarių* Vrp_{PMat} 1891 4 57, *sausligē sunarių* Vrp_{PMat} 1891 4 55, *sausligē uodos* Vrp_{PMat} 1891 4 57,

²³ M. Fasmerio nuomone, žodis *sifilis* kilęs iš italų kalbos pagal Ovidijaus *Metamorfozių* veikėjo, kuris sirgo šia liga, vardą (Фасмер III 1971: 629).

sausligē vidurių Vrp_{PMat} 1891 4 57, *tikroji sausligē* Vrp_{PMat} 1891 4 57, *vietinē kaulų sausligē* Vrp_{PMat} 1891 4 57. LKŽ žodis *sausligė* „džiova, tuberkuliozė“ paliudytas tik iš rašytinių šaltinių (J, Tat, VŽ, LC). *Varpo medicinos straipsniuose* vartotas ir dabartinėje klinikos terminijoje prigijęs terminas *džiova* Vrp_{Kdr} 1889 10 152, Vrp_{Kdr} 1889 11 168, Vrp_{PMat} 1891 4 54 / *džiova* Vrp_{PMat} 1890 10 153, Vrp_{Kpr} 1897 3 41.

M. Kuprevičiaus straipsnio „Lietuviški ligų vardai“ terminas *saldžioji votis galėtų* reikšti ir „pūslelinę egzemą“ (lot. *eczema vesiculosum* MedŽ 164), ir „pustulinę egzemą“ (lot. *eczema pustulosum* MedŽ 163), plg. greta pateiktą lotynišką atitikmenį *eczema vesiculosum et pustulosum* Vrp_{Kpr} 1897 3 42. LKŽ duomenimis, *saldžioji votis* „labai niežtintis išbérimas, egzema“ yra gyvojoje kalboje (Ss, Pc, Aln, Kpč, Slm, Klt, Kp, LTR[An]) vartojamas ligos pavadinimas.

Raudonųjų kraujo kūnelių ir hemoglobino kieko sumažėjimas (lot. *anæmia* MedŽ 30) M. Kuprevičiaus įvardytas liaudiniu terminu *nikulys – anæmia* Vrp_{Kpr} 1897 3 42. LKŽ fiksotas variantas *nykulys* šios reikšmės neturi, viena šio žodžio, žinomo iš Bartninkų, Ėriškių, Plokščių, Alantos, reikšmių yra „nykimo, džiūvimo liga“. Dabartinėje medicinos mokslo kalboje vartojamas iš graikų kalbos kilęs terminas *anemija* ir lietuviškas jo sinonimas *mažakraujystė*. Reikia pažymėti, kad pastarasis terminas vartosenoje yra labiau įsigalėjęs.

M. Kuprevičiaus 1897 m. straipsnyje pateiktame ligų pavadinimų sąraše yra nemažai vaizdingų liaudinių terminų, vietoj kurių dabartinėje medicinos mokslo kalboje vartojami arba sulietuvinti lotyniški, arba sudėtiniai lietuviškos ar mišrios kilmės terminai, pvz.: *grizas – dyspepsia* Vrp_{Kpr} 1897 3 41 (dabar *dispepsija, virškinimo sutrikimas* MedŽ 158), *rietenos – soor* Vrp_{Kpr} 1897 3 42 (dabar *kandidamikozė* MedŽ 88), *sunkenybė – emphysema pulmonum* Vrp_{Kpr} 1897 3 42 (dabar *plaučių emfizema* MedŽ 169), *trukys – euteropfosis* Vrp_{Kpr} 1897 3 42 (dabar *enteroptozė, vidurių nusileidimas* MedŽ 176) ir kt.

2.1.2.3. *Asmenų pavadinimai*. Dabartinėje medicinos mokslo kalboje neprigijo terminas *gimdytoja*, kurį „kūdikį pagimdžiusios moters“ reikšme vartojo P. Matulaitis: „Delei to kiekviena ḡimdytoja ant kaimo ne turėtu prileisti prie savęs bobelkos, ne privertus ją gerai išplauti su muilu rankas ir išsikrapštyti panagias“ Vrp_{PMat} 1890 8 123.

Varpo medicinos straipsniuose „gydymo specialisto“ reikšme sinonimiškai vartoti terminai *gydytojas* ir *vaistytojas* bei iš lotynų kalbos kilęs ter-

minas *daktaras*. Termino *gydytojas* rašyba dar labai įvairavo, pvz.: *gyditojas* Vrp_{Alk} 1890 7 97 / *gyditojas* Vrp_{Alk} 1890 7 98 / *gydytojas* Vrp_{PMat} 1891 4 55, Vrp_{Jsl} 1891 10 152, Vrp_{Kdr} 1895 9/10 155, Vrp_{Kpr} 1897 1 9, Vrp_{Kpr} 1897 3 41. Terminą *vaistystojas* yra vartojęs J. Jasiulaitis, greta jo skliaustuose pateikė *gydytojų*, pvz., *vaistystojas* (*gydytojas*) Vrp_{Jsl} 1891 12 182. LKŽ duomenimis, *vaistystojas* „*gydytojas*“ žinomas iš senųjų K. Sirvydo, M. Daukšos, J. Bretkūno raštų.

Sergantis žmogus dažniausiai vadintas dabartinėje medicinos mokslo kalboje prigijusių terminu *ligonis* Vrp_{Kdr} 1889 2 25, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, Vrp_{Kdr} 1889 10 153, Vrp_R 1889 12 184, Vrp_{PMat} 1890 2 20, Vrp_{Alk} 1890 7 97, Vrp_{PMat} 1890 8 123, Vrp_{SMat} 1891 1 13, Vrp_{PMat} 1891 4 55, Vrp_{Jsl} 1891 9 135, Vrp_{Jsl} 1891 10 150, Vrp_{Jsl} 1891 11 166, Vrp_{Jsl} 1891 12 183, Vrp_{Kdr} 1895 9/10 155, Vrp_{Kpr} 1897 1 9, Vrp_{Kpr} 1897 3 42, kuris LKŽ užrašytas iš Saugų, Ériškių, Taujénų, Rokiškio, Vištyčio. Šia reikšme J. Jasiulaitis dar yra vartojęs sudaiktavardėjusiais dalyviais išreikštus terminus *apsirgusis*: „<...> apsilpus psichiškoms syloms, kas buna iššauktu per apsinuodijimą arba dušinę ligą, valia jau negali suvaldyt tekėjimo psichiškų processų, o todėl a p s i r g u s i s stojasi bovyklėle affektų“ Vrp_{Jsl} 1891 10 151, *sergantis*: „Šita negalė gyvę gyvenimu žmogijos įpač įvaiskai metasi į akis tuose priepuoliuose, kada s e r g a n t i s yra pasiaubtas pilnai protišku, kada visos jo sylos yra atiduotos protiškam tvarumui“ Vrp_{Jsl} 1891 10 150 / *sergantysis* Vrp_{Jsl} 1891 10 152. Šių terminų sinonimiškumą rodo J. Jasiulaičio greta termino *sergantieji* skliaustuose pateiktas terminas *ligoniai*, pvz., *sergantiejie* (*ligoniai*) Vrp_{Jsl} 1891 9 134. J. Jasiulaitis ligonį dar vadino iš lotynų kalbos kilusiu terminu *pacientes* Vrp_{Jsl} 1891 10 152. Greta šio termino skliaustuose yra prirašęs lietuviškos kilmės terminą *liginamasis*, pvz., *pacientes* (*liginamasis*): „Jaigu p a c i e n t a s (l i g i n a m a s i s) pradeda atkreipt savo tēmimą ant stono artymų, apreikšt sąjautą, o tuom labjaus daryt bet ką dėl kitų po įtekme šių motyvų (stumulių), tai tas, mano akyse, yra tikriausiu žymiu, kad jo stonas eina geryn“ Vrp_{Jsl} 1891 9 134. Žodis *liginamasis*²⁴ LKŽ nefiksotas – galėtų būti to meto naujadaras.

2.1.2.4. *Istaigų pavadinimai*. Ligoninė (lot. *hospitalium* MedŽ 249) J. Jasiulaičio ir P. Matulaičio straipsniuose vadinta terminu *ligonbutis*²⁵: „Anksčiaus žmonės nuo operacijų mire l i g o n b u č i u o s e , gali sakyti,

²⁴ Žr. *liginti* 1. „prižiūrėti susirgusį, sarginti, slaugyti“; 2. „gydyti“ LKŽ.

²⁵ J. Palionis *ligonbutų* laikė J. Šliūpo naujadaru (Palionis 1952: 239).

kaip musės; <...>“ Vrp_{PMat} 1890 8 123. J. Alekса šią įstaigą įvardijo skoliniu *špitolę* (plačiau žr. 2. 2. 2.).

„Psichiatrinę ligoninę“ (lot. *maniconium* MedŽ 325) galėtų reikšti V. Kudirkos pavartotas terminas *namai sumišelių*: „Vaikai girtuoklių tai tikra auka n a m a m s s u m i š e l i u ̄ ir kaliniams“ Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157. Pastarojo termino reikšmė galėtų atitikti ir *Medicinos terminų žodyne* su pažyma *psn.* (pasenės) pateikto termino *bepročių namai* (lot. *morocomium* MedŽ 347) reikšmę.

2.2. Skoliniai. Varpo medicinos straipsniuose penktadalį visų terminų sudaro skoliniai. Daugiausia rasta skolinių iš graikų kalbos – jie sudaro 30% visų skolintinių medicinos terminų. Toliau pagal gausumą eina skoliniai iš lotynų (20%) ir slavų (20%) kalbų. Šiek tiek rasta skolinių ir iš kitų kalbų (prancūzų, arabų, vokiečių ir kt.), taip pat neaiškios kilmės skolinių bei skolinių su skirtingos kilmės dėmenimis²⁶.

Skoliniais daugiausia yra įvardytos gydymo ir kitokios priemonės. Tai vaistų, cheminių, dezinfekavimo ir kitokių medžiagų, gérimu ir kitokių skysčių bei augalų sudedamųjų dalių pavadinimai, pvz.: *alunas* Vrp_{Kpr} 1897 3 41, *ammiakas* Vrp_{PMat} 1890 6 91, *antipyrinas* Vrp_{R.} 1889 12 184, *arbata* Vrp_{Kdr} 1889 1 8, Vrp_{Kdr} 1889 2 25, Vrp_{PMat} 1890 1 4, Vrp_{PMat} 1890 2 2, Vrp_{Kdr} 1895 11 173, *atropinas* Vrp_{PMat} 1890 1 4, *chininas* Vrp_{R.} 1889 12 184, Vrp_{PMat} 1890 1 4, *chloroformas* Vrp_{PMat} 1890 6 92, *ergotinas* Vrp_{PMat} 1890 1 5, *etheris* Vrp_{Bgd} 1889 2 20, *eteriszkas aliejus* Vrp_{Kdr} 1889 1 8, *kefiras* Vrp_{PMat} 1890 6 91, *kochinas* Vrp_{PMat} 1891 4 56, *kumysas* Vrp_{PMat} 1890 6 91, *morfijus* Vrp_{ISI} 1891 9 134, *ricinos aliejus* Vrp_{PMat} 1890 2 21, *salolis* Vrp_{R.} 1889 12 184, *skleromucinas* Vrp_{PMat} 1890 1 5, *strichninas* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, *taninas* Vrp_{Kdr} 1889 1 8, *teinas* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, *vynas* Vrp_{SMat} 1891 1 9, Vrp_{Kdr} 1895 11 173 ir kt.

Be to, gydytojai savo straipsniuose yra vartoję nesulietuvintų, daugiausia klinikos, terminų, pvz.: *anaemia* Vrp_{Bgd} 1889 2 21, *antidotum* Vrp_{Kdr} 1889 2 25, *arytmia* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, *catarrhus ventriculi* Vrp_{Kpr} 1897 1 9, *contagium* Vrp_{PMat} 1890 7 106, *delirium tremens* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *depressio* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, *dyspepsia* Vrp_{Kpr} 1897 3 41, *eclampsia* Vrp_{Kpr} 1897 3 42, „*endometritis*“ Vrp_{Kpr} 1897 1 9, *gastritis* Vrp_{Kpr} 1897 1 9, *miasma-contagium*

²⁶ Skirstant tarptautinius terminus pagal kalbą, iš kurios jie yra kilę, susidurta su terminais, kurie turi iš ne vienos kalbos kilusių dėmenų, pavyzdžiu, *chloroformas* – iš graikų *chlōros* ir lotynų (*acidum*)*form(icicum)*. Bendrajā kalbotyros prasme tokie žodžiai yra hibridai, bet lietuvių kalbos atžvilgiu – skoliniai. Todėl tokie terminai šiame straipsnyje yra vadinami *skoliniais su skirtingos kilmės dėmenimis*.

Vrp_{PMat} 1890 7 106, „retroflexio uteri“ Vrp_{Kpr} 1897 1 9. Nemažai nesulietuvintų bakteriologijos terminų rasta P. Matulaičio 1890 m. straipsnyje apie mikroorganizmus, pvz.: *bacillus ahthracis* Vrp_{PMat} 1890 7 106, *bacterium lacticum* Vrp_{PMat} 1890 5 73, *bacterium termo* Vrp_{PMat} 1890 6 91, *Clostridium butyricum* Vrp_{PMat} 1890 6 91, *mycoderma acetii* Vrp_{PMat} 1890 6 91.

Kaip įprasta medicinos literatūroje, gydytojai greta kai kurių terminų skliaustuose arba po brūkšnio pateikdavo jų lotyniškuosius atitikmenis, pvz.: *bakterija sausligės* – *bacillus Kochi* Vrp_{PMat} 1890 7 106, *bakterija šiltinės* – *spirillum Obermeyei* Vrp_{PMat} 1890 7 106, *dūsnė (dosis)* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, *džiova (phthisis)* Vrp_{Kdr} 1889 10 152, *gurklys – struma* Vrp_{Kpr} 1897 3 42, *kolera – cholera asiatica* Vrp_{Kpr} 1897 3 42, *musmiris (Amanita muscaria)* Vrp_{PMat} 1890 2 20, *prusruksztė (acidum borussicum)* Vrp_{Kdr} 1889 8 120, *skalsa (Secale cornutum)* Vrp_{PMat} 1890 1 4, *tabakinis spangumas (amblyopia nicotiana)* Vrp_{Kdr} 1889 10 152 ir kt.

2.2.1. *Dabartinėje medicinos mokslo kalboje vartojami skoliniai.* Nors Varpo medicinos straipsniai skelbti XIX a. pabaigoje, dalis juose vartotų įvairias medicinos sąvokas įvardijančių skolintinių terminų išliko nepakitę dabartinėje medicinos kalboje, pavyzdžiui, anatomijos terminai skoliniai *arterija* Vrp_{Bgd} 1889 2 21, *fagocitai* Vrp_{PMat} 1890 9 138, *nervai* Vrp_{PMat} 1890 1 4, Vrps_{Mat} 1891 1 9, *organai* Vrp_{Jsl} 1890 3 38. Svarbu pažymėti tai, kad šie skolintiniai terminai turėjo ir lietuviškų konkurentų. Antai kraujagyslė, kuria kraujas teka iš širdies, J. Bagdono ir V. Kudirkos vadinta dvejopai – lietuviškos kilmės terminu *sunkė* (plačiau žr. 2. 1. 2. 1.) ir skoliniu *arterija*.

Savitos formos tam tikrą funkciją atliekanti kūno dalis (lot. *organum* MedŽ 397) dabar vadinama *organu*. Ši terminą taip pat vartojo J. Jasiulaitis, V. Kudirka ir P. Matulaitis, bet, pavyzdžiui, J. Bagdonas šią sąvoką mėgino pavadinti lietuviškai – *itaisu*: „Krutinė su szonkauleis apglėbe kū svarbiausi ir neatbutiniausius musu kuno *itaisus* – szirdi ir *plauczius*“ Vrp_{Bgd} 1889 2 21. LKŽ žodis *itaisas* neturi medicininės reikšmės, taigi, galima sakyti, kad J. Bagdonas terminologizavo šį gyvosios kalbos žodį.

Dabartinėje medicinos mokslo kalboje išliko *Varpo* medicinos straipsniuose vartoti skolintiniai ligų ir jų požymių bei liguistų būsenų pavadinimai *ergotizmas* Vrp_{PMat} 1890 2 20, *gangrena* Vrp_{PMat} 1890 2 20, *hipochondrija* Vrp_{Jsl} 1891 12 184, *idiotizmas* Vrp_{Jsl} 1891 12 184 (V. Kudirka vartojo variantą *idijotizmas* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157), *karbunkulas* Vrp_{PMat} 1890 7 106, Vrp_{PMat} 1890 9 138, Vrp_{PMat} 1891 4 57, *kokliušas* Vrp_{PMat} 1890 7

106, Vrp_{PMat} 1890 8 123, Vrp_{Kpr} 1897 3 42, *konvulsijos* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *sifilis* Vrp_{PMat} 1890 8 123, Vrp_{PMat} 1891 4 57, Vrp_{PMat} 1890 9 137, Vrp_{PMat} 1890 10 153, *simptomai* Vrp_{PMat} 1891 4 57, *skarlatina* Vrp_{PMat} 1890 7 106, Vrp_{PMat} 1890 8 123, Vrp_{PMat} 1891 4 54 (P. Matulaitis dar vartojo variantus *škarlatina* Vrp_{PMat} 1890 8 123, Vrp_{PMat} 1890 9 137 / *škarletina* Vrp_{PMat} 1890 9 138), *skorbutas* Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *tymai* Vrp_{R.} 1889 12 184, Vrp_{PMat} 1890 7 106. Kai kurių terminų rašyba dabar yra pakitusi, pvz.: *alkogolizmas* Vrp_{Kdr} 1895 11 173, Vrp_{Kdr} 1895 9/10 155, *galucinacijos* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157 / *haljucinacijos* Vrp_{Jsl} 1891 11 167, *influenza* Vrp_{R.} 1889 12 184, Vrp_{PMat} 1890 8 123, *katars* Vrp_{Kpr} 1897 3 41, *mel'ancholija* Vrp_{Jsl} 1891 11 167, Vrp_{Jsl} 1891 12 184, *paralyžas* Vrp_{Kpr} 1897 3 42, *psichoze* nom. sg. Vrp_{Jsl} 1891 11 167, *reumatismas* Vrp_{PMat} 1890 10 154.

P. Matulaičio straipsniuose gausu rūšinių terminų su pagrindiniais dėmenimis einančiais iki šiol tebevartojamais skoliniais *bakterija* ir *epidemija*, pvz.: *bakterijos* Vrp_{PMat} 1890 4 59, Vrp_{PMat} 1890 5 73, Vrp_{PMat} 1890 7 106, Vrp_{PMat} 1890 8 123, Vrp_{PMat} 1890 9 137, Vrp_{PMat} 1890 10 154, Vrp_{PMat} 1891 4 55 (*bakterijos choleros* Vrp_{PMat} 1890 8 123, *bakterijos džiovos* Vrp_{PMat} 1890 10 154, *bakterijos pilvinio tifo* Vrp_{PMat} 1890 8 123, *drugio bakterijos* Vrp_{PMat} 1890 8 123, Vrp_{PMat} 1890 10 154, *karštligių bakterijos* Vrp_{PMat} 1890 7 106, Vrp_{PMat} 1891 4 56, *patogeniškos bakterijos* Vrp_{PMat} 1890 7 106, Vrp_{PMat} 1890 8 123, *reumatismo bakterijos* Vrp_{PMat} 1890 10 154), *ēpidemija* Vrp_{PMat} 1890 8 123 (*ēpidemija choleros* Vrp_{PMat} 1890 8 123, *ēpidemija tifo* Vrp_{PMat} 1890 8 124), *epidemijos* Vrp_{PMat} 1891 4 54 (*epidemijos karštligių* Vrp_{PMat} 1890 9 138, *epidemijos raupų* Vrp_{PMat} 1890 9 138, *epidemijos tikrujų raupų* Vrp_{PMat} 1890 9 138), *ēpidemijos čumos* Vrp_{PMat} 1890 8 123, *ēpidemijos jedros* Vrp_{PMat} 1890 8 123, *ēpidemijos pilvinio tifo* Vrp_{PMat} 1890 8 123, *ēpidemijos škarlatinos* Vrp_{PMat} 1890 8 123 ir kt. Pasitaiko sintaksinių terminų variantų, pvz.: *bakterijos sifilio* Vrp_{PMat} 1890 10 154 ir *sifilio bakterijos* Vrp_{PMat} 1890 10 154, *puvimo bakterijos* Vrp_{PMat} 1890 7 106 ir *bakterijos puvimo* Vrp_{PMat} 1890 7 106.

Varpo medicinos straipsniuose šiek tiek esama veiksmus, procesus, būsenas ir ypatybes įvardijančių skolinių, kurie tebevartojami ir dabar, pvz.: *affektas* Vrp_{Jsl} 1891 10 151, *anomalija* Vrp_{Jsl} 1890 4 54, *atavizmas* Vrp_{Jsl} 1891 12 183, *eksperimentas* Vrp_{PMat} 1890 5 72, Vrp_{PMat} 1890 6 91, *epidemijos* Vrp_{R.} 1889 12 184 (*ligu epidemijos* Vrp_{R.} 1889 12 184), *funkcija* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *operacija* Vrp_{Bgd} 1889 2 21, Vrp_{PMat} 1890 8 123, *pulsas* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, Vrp_{Kdr} 1889 3 41, *temperatura* Vrp_{PMat} 1890 7 105.

Iki šiol vartojama ir dauguma asmenis įvardijančių *Varpo* autorių skolinių, pvz.: *chirurgas* Vrp_{PMat} 1890 8 123, Vrp_{PMat} 1891 4 57, *felčeris* Vrp_{Alk} 1890 7 97, *homeopatas* Vrp_{Alk} 1890 7 97, *mumijos* Vrp_{PMat} 1890 8 123, *psychopatas* Vrp_{Jsl} 1891 10 151 ir kt., tik kai kurie asmenų pavadinimai varijavos (dažniausiai rašybos ir fonetiniai variantai), pvz.: *al'koholikas* Vrp_{Jsl} 1891 12 183 / *alkogolikas* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *fiziologai* Vrp_{Bgd} 1889 2 21, Vrp_{Jsl} 1890 5 69 / *fizijol'ogai* Vrp_{Jsl} 1890 3 38, *melancholikas* Vrp_{Jsl} 1891 11 166 / *mel'ancholikas* Vrp_{Jsl} 1891 11 167, *pacientas* Vrp_{Jsl} 1891 9 134, Vrp_{Jsl} 1891 10 152, *psichijatras* Vrp_{Kdr} 1889 10 153 / *psichiatrias* Vrp_{Jsl} 1891 10 151, Vrp_{Jsl} 1891 11 166, *sifilitikas* Vrp_{PMat} 1890 10 153.

Dabartinėje medicinos mokslo kalboje išlikęs graikiškos kilmės terminas *klinika* (lot. *clinica* MedŽ 109). Juo V. Kudirkos ir P. Matulaičio straipsniuose vadinta gydymo įstaiga, kurioje atliekamas mokslinis ir mokomasis darbas: „Po šitam apgarsinimui Koch'as pradėjo davinėt savo vaistą į rankas klinikoms, ligonbučiams dagi pavienimas daktarams del platesnių tyrinėjimų“ Vrp_{PMat} 1891 4 56.

„Gydymo specialisto“ reikšme dažnai vartotas iš lotynų kalbos kilęs terminas *daktaras* Vrp_{Kdr} 1889 1 9, Vrp_R 1889 12 184, Vrp_{PMat} 1890 1 4, Vrp_{PMat} 1890 2 20, Vrp_{PMat} 1890 5 72, Vrp_{Alk} 1890 7 97, Vrp_{PMat} 1890 8 123, Vrp_{SMat} 1891 1 11, Vrp_{PMat} 1891 4 56, Vrp_{Jsl} 1891 9 135. Dažnas J. Aleksos 1890 m. straipsnyje „Kur musu žmoneles gydosi?“ buvo ir rūšinius terminas *tikras daktaras* Vrp_{Alk} 1890 7 97. Juo autorius vadino gydymo specialistus, „kurie pabaigė ilgus ir sunkius mokslus daktarystės universitetuose“ (Aleksa 1890: 7 99). Dabartinėje medicinos mokslo kalboje įprastas terminas *gydytojas* (lot. *medicus* MedŽ 328), tačiau šnekamojoje kalboje *daktaras* šia reikšme taip pat vartojamas.

Visi minėtuose *Varpo* straipsniuose vartoti medicinos mokslo šakų ir su jais susijusių mokslų pavadinimai tebevartojaami ir dabar, tik kai kurių pavadinimų rašyba anuomet dar buvo nenusistovėjusi, dėl to, gali būti, kad kiekvienas autorius tą patį terminą rašė taip, kaip išmanė. Tai daugiausia iš graikų kalbos kilę terminai, pvz.: *chirurgija* Vrp_{PMat} 1890 8 123, *homeopatija* Vrp_{Alk} 1890 7 97, *terapija* Vrp_{Kdr} 1889 11 168. Kai kurių terminų rašyba dabar yra kitokia, pvz.: *bakterioliogija* Vrp_{PMat} 1891 4 55, *patalogija* Vrp_{Kdr} 1889 9 139. Varijavos terminai *fiziologija*, *higiena* ir *psichiatrija* – daugiausia tai buvo rašybos ir fonetiniai šiu terminų variantai, pvz.: *fiziologija* Vrp_{Bgd} 1889 2 22 / *fizijologija* Vrp_{Kdr} 1889 9 139 / *fizijol'ogija* Vrp_{Jsl} 1890 3 38, *hygiēna* Vrp_{Kdr} 1889 1 8, Vrp_{Kdr} 1889 2 25, Vrp_{Kdr} 1889 3 40, Vrp_{Kdr} 1889

9 139, Vrp_{Kdr} 1889 10 152, Vrp_{Kdr} 1889 11 168 / *hygiena* Vrp_{Kdr} 1889 4 60, Vrp_{Kdr} 1889 8 120 / *higiena* Vrp_{Alk} 1890 7 97 / *higijena* Vrp_{jsl} 1891 12 184 / *hygijēna* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 155, *psichiatrija* Vrp_{jsl} 1891 9 136, Vrp_{jsl} 1891 10 152 / *psychijatrija* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 155 / *psychijatria* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157.

Suprantama, kad medicinos klausimais rašę autorai savo straipsniuose ne-išsivertė be šią mokslo šaką įvardijančio ir iki šiol tebevartojamo lotyniškos kilmės termino *medicina* Vrp_{jsl} 1891 12 184, Vrp_{Kdr} 1895 9/10 155, Vrp_{Kpr} 1897 1 9, Vrp_{PMat} 1890 10 154, Vrp_{PMat} 1890 1 4, Vrp_{PMat} 1890 2 21. Tik P. Matulaičio straipsnyje pasitaikė variantas *medecina* Vrp_{PMat} 1891 4 55, nors, kita vertus, tai galėtų būti ir spaudos riktas, juoba kad šis gydytojas vartojo ir terminą *medicina*. Beje, M. Kuprevičius ir P. Matulaitis su juo yra sudarę ir rūšinių terminų, pvz.: *lietuviška medicina* Vrp_{Kpr} 1897 3 41, *maskoliška medicina* Vrp_{PMat} 1890 2 21, *moksliška medicina* Vrp_{PMat} 1890 2 21, *mokslo medicina* Vrp_{Kpr} 1897 1 10, Vrp_{Kpr} 1897 3 41, *praktiška medicina* Vrp_{PMat} 1890 1 4 / *praktiszka medicina* Vrp_{PMat} 1890 1 4, žmonių *medicina* Vrp_{Kpr} 1897 1 9, Vrp_{Kpr} 1897 3 41.

2.2.2. *Dabartinėje medicinos mokslo kalboje nenvartojami skolinių ir prigiję jų atitikmenys.* Varpe medicinos klausimais rašiusių autorių straipsniuose gausiai buvo vartojama ir tokią skolinių (daugiausia kilusių iš slavų kalbų), kurie dabar yra laikomi svetimybėmis, tačiau anuomet jie buvo medicinos terminijos dalis, be to, žinomi ir iš gyvosios kalbos. M. Kuprevičius 1897 m. straipsnyje apie lietuviškus ligų vardus pateikė ne tik lietuviškos kilmės, bet ir skolintų pavadinimų. Jis rašė: „Iš to surašo matyti, jog ne visi vardai yra grynai lietuviški, kaip tai – kokliušas, rona, paralyžas ir kiti, bet patalpinau ir juos, nėsa taip musų žmonės vartoja“ (Kuprevičius 1897: 3 41). Taigi šiame straipsnyje yra nemažai ligas įvardijančių terminų skolinių (daugiausia iš slavų kalbų), kurie užrašyti iš gyvosios kalbos²⁷, pvz.: *jēdra*²⁸ – *morbilli* Vrp_{Kpr} 1897 3 42 – dabar *morbilli* yra *tymai* MedŽ 346, *karbonka*²⁹ – *pustule maligna* Vrp_{Kpr} 1897 3 42 – dabar *pustula maligna* yra *juodligės piktvotė* (*karbukulas*) MedŽ

²⁷ Straipsnio gale M. Kuprevičiaus užrašyta, kad žodžiai rinkti Kauno pav. (paviete ? – P. Z.).

²⁸ P. Matulaitis savo straipsniuose vartojo terminus *jēdra* Vrp_{PMat} 1890 8 123, Vrp_{PMat} 1890 9 137, Vrp_{PMat} 1891 4 54, *jēdra* Vrp_{PMat} 1890 7 106. LKŽ duomenimis, „*jēdra* (< *adra*, l. *odra*) „užkrečiama odos liga, tymai, drognės“ vartojama gyvojoje kalboje (Skapiškis, Pociūnėliai, Šimonys, Salamiestis).

²⁹ LKŽ žodis „*karbonka* (l. *karbonka*) reiškia tik „aukų dėžutę“.

466, *kruopos*³⁰ – *diphtheritis* Vrp_{Kpr} 1897 3 42 – dabar *diphtheritis* yra 1. *difterija*, 2. *difteritas* MedŽ 150, *kyla*³¹ – *hernia* Vrp_{Kpr} 1897 3 42 – dabar *hernia* yra *hernija*, *išvarža* MedŽ 245, *lisnikai*³² – *helminthiagis* Vrp_{Kpr} 1897 3 42 – dabar *helminthosis* yra *helmintozė*, *kirmelinė liga* MedŽ 242, *rona*³³ – *vulnus* Vrp_{Kpr} 1897 3 42 – dabar *vulnus* yra *žaizda* MedŽ 596, *škrupulas*³⁴ – *scrophulosis* Vrp_{Kpr} 1897 3 42 – dabar *scrophulosis* yra *skrofuliozė* MedŽ 495, *sukata*³⁵ – *vertigo* Vrp_{Kpr} 1897 3 42 – dabar *vertigo* yra *galvos svaigimas* MedŽ 588, *valasnykas*³⁶ – *ulcus chronicum (teipos-gi panarium)* Vrp_{Kpr} 1897 3 42 – dabar *panaritium* yra *panaricijus*, *landuonis* MedŽ 408, *žyvatas*³⁷ – *enteritis catarrhalis* Vrp_{Kpr} 1897 3 42 – dabar *enteritis* yra *enteritas, plonusios žarnos uždegimas* MedŽ 175, o *catarrhalis* yra *katarinis* MedŽ 94.

P. Matulaitis „maro“ (lot. *pestis* MedŽ 430) reikšme vartojo terminą *čuma* Vrp_{PMat} 1890 7 106, Vrp_{PMat} 1890 8 123 (plg. rus. чума RLKŽ IV 1985); „14 amžiuje čuma paguldė ant lento 77 milijonus žmonių; <...>“ Vrp_{PMat} 1890 8 123.

Sunku būtų tiksliai pasakyti, kokią odos ligą – favusą, susną (lot. *favus* MedŽ 200) ar galvos plaukuotosios dalies favusą (lot. *favus capilliti* MedŽ 200) – M. Kuprevičius ir P. Matulaitis įvardijo terminais *parkai* Vrp_{PMat} 1890 7 106, *parkos* Vrp_{Kpr} 1897 3 41: „Paminēsiu dar nekurias ligas, ką paeina nuo mikroorganizmų: dedervinę, parkus ir t. t. Pirmos dvi ligos paeina nuo pelesinių grybelių – jie veisiasi nodoj; <...>“ Vrp_{PMat} 1890 7 106. LKŽ duomenimis, slavizmas *parkai* (brus. *napxi*, l. *parchy*) „tokia odos liga, niežai, šašai“ vartojamas Lazdijuose, Vilkaviškyje, Bartninkuose,

³⁰ Žr. 2 *kruopos* „difterija“ PC LKŽ.

³¹ LKŽ žodis *kyla* (l. *kīla*, brus. *kīza*) „trūkis, išvarža, grižas (hernia)“ jėdėtas iš Viešnių. Užvenčio. Tauragnų, Nemakščių.

³² LKŽ *lisnikas* (brus. *zličník*) „vidurių kirminas, askaridė“ jėdėtas iš Saločių, Ramygalo, Gružių, tačiau ne „kirmelinė ligos“, bet „kirmelinę ligą sukeliančio parazito“ reikšme.

³³ LKŽ duomenimis, *rona* (brus. *pana*) „žaizda“ plačiai vartojama gyvojoje kalboje (Subačius, Malkava, Laukuva, Daugėliškis, Alytus, Ieipalingis, Marijampolė).

³⁴ Žr. 2 *škrupulas* „skrofuliozė“ J. Jabl(Plk) LKŽ.

³⁵ LKŽ žodis 2 *sukata* jėdėtas kita, „rachito“, reikšme.

³⁶ LKŽ duomenimis, *valasnykas* (plg. l. *włosienica*, rus. *волошница*) „landuonis aptaka“ žinomas iš Dusetų. Seiriju.

³⁷ Viena iš slavizmo *žyvatas* reikšmių LKŽ yra „vidurių paleidimas“, kuria jis vartojamas Nemakščiuose. Kelmėje, Upytėje. Beje, greta šio termino M. Kuprevičius pateikė lietuviškos kilmės sinonimą *tryda*.

Veiveriuose, „*parkos* (brus. *napxi*, l. *parchy*) ta pačia reikšme – Pušalote, Upytėje, Mosedyje.

P. Matulaitis straipsnyje „Du nuodingu augalu“ „epidemijos“ (lot. *epidemia* MedŽ 179) reikšme vartojo terminą *pavietrē*: „Šitokios nuo skalsos ligos retai dabar atsitinka vakarinėje Europoje; ten žmonės turtingesni, geriaus atskiria žoles nuo grudų grynesnę valgo duoną. Rusijoje tai gana tankiai atsitinka. Taip ir šimeti pavietrē nuo skalsos atsirado Vietkos rėdybojė“ VrppMat 1890 2 20. LKŽ duomenimis, *pavietrē* (l. *powietrze*) „maras, epidemija, užkrečiamos ligos“ vartojama Keturvalakiuose, Želvoje, Barstyčiuose.

Kita vertus, tokie slaviškos kilmės ligų pavadinimai kaip *rožė*³⁸ – *erysipelas* VrpKpr 1897 3 42 ir *kaltunas*³⁹ – *plica polonica* VrpKpr 1897 3 42 dabartinėje medicinos terminijoje išliko tomis pačiomis reikšmėmis, plg. *rožė* (lot. *erysipelas*) MedŽ 184, *kaltunas* (lot. *plica polonica*) MedŽ 444. Prie tokių priskirtinas ir graikiškos kilmės infekcinės ligos pavadinimas *tifas*, nors dabartinėje vartosenoje įprastesnis lietuviškas terminas *šiltinė*. Tačiau P. Matulaičio su pagrindiniu dėmeniu *tifas* sudaryti rūšiniai terminai *pilvinis tifas* VrppMat 1890 9 137, VrppMat 1890 7 106, VrppMat 1890 8 124, *pletmuotas tifas* VrppMat 1890 8 123, VrppMat 1890 7 106 dabartinėje medicinos mokslo kalboje turi kitus, lietuviškus, atitikmenis. *Pilvinis tifas* dabar yra *vidurių šiltinė* (lot. *typhus abdominalis* MedŽ 562), o *pletmuotas tifas* – *démétoji šiltinė* (lot. *typhus exanthematicus* MedŽ 563).

Ligoninė (lot. *hospitalium* MedŽ 249) J. Aleksos vadinta slaviškos kilmės skoliniu *špitolė* (l. *szpital* LKŽ_e): „<...> reikia prisiriūrēt ir isztirinēt visokias ligas špitolėse, kad paskui galėt pažiūt jas ir žinot, kokią pagelba nešt“ VrpAlk 1890 7 98. Kiti autorai šiai įstaigai pavadinti vartojo *ligonbučio* terminą (plačiau žr. 2.1.2.4.).

Įstaiga, kurioje gaminami ir parduodami vaistai, – vaistinė (lot. *officina*, rus. *аптека* MedŽ 387) – J. Aleksos, V. Kudirkos ir S. Matulaičio buvo vadina slavizmu *aptieka*: „Jai vaistai aptiekėje pirkti negiliuoja, tada bobos netur'kā daryt, tai ligonj vėža pas kokį žinuną, kurs moką užžadēt (užkalbēt), arba pas kokį felčerį, kurių dabar kaimuose prisiveisė, kaip grybų po lietu“ VrpAlk 1890 7 97. LKŽ žodis „*aptieka*“ (l. *apteka*) „vaistinė“

³⁸ Kaip matyti iš LKŽ, žodis *rožė* (brus. *ро́жка*, l. *róža*) „liga, pasireiškianti ryškiai ribota raudona dème odoje, temperatūros pakilimu“ gana plačiai krašte paplitęs (Rod, Alks, Krs, Gršl, LKT86[Kl]. Pt, Šts, Antr, Grv, Aps, Pls, Ggr, LTR{Ant}, Kp, Str, LTR{Imb}, Grd, Vkš).

³⁹ LKŽ duomenimis, žodis *kaltunas* (rus. *ко́лтун*, l. *koltun*) „tokia liga (plica polonica)“ žinomas iš Daugėliškio, Marijampolės, Vajasiškio, Rokiškio, Vilniaus krašto, Leipalingio, Sasnavos, Upytės, Armoniškių.

pateiktas iš Panevėžio, Krosnos, Adutiškio. Vaistininkas (lot. *pharmaceutus* MedŽ 432) J. Aleksos pavadintas slavizmu *aptiekorius* Vrp_{Alk} 1890 7 97. LKŽ „*aptiekorius* (l. *aptekarz*) „vaistininkas“ taip pat yra paliudytas iš gyvosios kalbos (Geistarai[Didvyžiai], Dusetos).

„Vaisto“ reikšme J. Aleksa 1890 m. straipsnyje yra vartojo slavizmą *liekarsta*⁴⁰, tiesa, vienu atveju ji pateikė greta lietuviško termino, pvz., *vaistas* (*liekarstos*) Vrp_{Alk} 1890 7 98, kitu atveju – atvirkščiai, pvz., *liekarstos* (*vaitai*) Vrp_{Alk} 1890 7 97. Kiti gydytojai (J. Bagdonas, V. Kudirka, M. Kuprevičius, P. Matulaitis, S. Matulaitis) jau nuosekliai vartojo terminą *vaistas* Vrp_{Bgd} 1889 2 22, Vrp_{Kdr} 1889 2 25, Vrp_{Kdr} 1889 3 40, Vrp_{Kdr} 1889 11 168, Vrpr. 1889 12 184, Vrp_{PMat} 1890 1 4, Vrp_{PMat} 1890 2 21, Vrp_{PMat} 1890 6 91, Vrp_{PMat} 1890 10 154, Vrp_{SMat} 1891 1 10 Vrp_{PMat} 1891 4 54, Vrp_{Kdr} 1895 9/10 155, Vrp_{Kpr} 1897 3 41, kuris tebevartojamas iki šiol (lot. *medicamentum* MedŽ 328).

Skystą vaistų formą J. Aleksa įvardijo germaniškos kilmės skoliniu *dropai*⁴¹, tačiau greta pateikė ir lietuvišką jo atitikmenį: *dropai* (*lašai*) Vrp_{Alk} 1890 7 97. Pastarajį vartojo ir V. Kudirka: *lašai* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 157.

2.3. Hibridai. Varpo medicinos straipsniuose rasta tik keletas hibridinių terminų (su kai kuriais iš jų sudaryta rūšinių terminų), pvz.: *durnavojimas* Vrp_{Jsl} 1890 5 68 (*rezonavojantis durnavojimas* Vrp_{Jsl} 1891 10 153), *grybelis* Vrp_{PMat} 1890 4 59, Vrp_{PMat} 1890 5 72, Vrp_{PMat} 1890 6 91 (*mielinis grybelis* Vrp_{PMat} 1890 4 59, Vrp_{PMat} 1890 5 72, Vrp_{PMat} 1890 6 91, *pelesinis grybelis* Vrp_{PMat} 1890 4 59, Vrp_{PMat} 1890 7 106), *guzeliai* Vrp_{PMat} 1891 4 56, *lengvaliejas* Vrp_{Kdr} 1889 2 25, *tėmytlyvumas*⁴² Vrp_{Jsl} 1891 10 152. Dabartinėje medicinos mokslo kalboje išliko tik terminas *grybelis* (lot. *fungus* MedŽ 214). Keli hibridai eina tik pagrindiniai sudėtinių terminų dėmenimis, pvz.: *kairėji kamaraite* Vrp_{Kdr} 1895 9/10 156, *psichiškas apsijovimas*⁴³ Vrp_{Jsl} 1891 11 167, *vidurių išliuosavimas* Vrp_{PMat} 1890 2 21. Hibridu *kamaraite* V. Kudirka galėjo vadinti širdies skilvelį (lot. *ventriculus* MedŽ 586): „Pati širdis pasididina, ypač kairėji k a m a r a i t ē ir pertvara“.

Gydytojo profesija viename J. Aleksos straipsnyje pavadinta hibridiniu

⁴⁰ LKŽ žodžio „*liekarsta* (l. *lekarstwo*) „vaistas“ vartosenos pavyzdžių pateikta iš Veiviržėnų, Ėriškių, Krosnos, Gižų, Ylakių.

⁴¹ Žr. *dropai* iš Prūsijos vokiečių *drope „lašas“* Alm 46, plg. vidurinės vokiečių žemaičių kalbos *drope „lašas“* MndW I 583.

⁴² Žr. „*tėmyti* 1. „atidžiai žiūrėti, sekti (ppr. akimis), stebėti“, 2. „dėtis į galvą, dėmėtis, įsiminti“ LKŽ_e.

⁴³ Žr. 2. „*javyti* (rus. *язвить*) 2. „pasirodyti, prisistatyti“, 3. „rodyti“ LKŽ_e.

terminu *daktarystė*: „<...> tikru gydimu gal užsijimt tikrai tikri daktarai, kuriie pabaigė ilgus ir sunkius mokslus d a k t a r y s t ē s universitetuose, <...>“ Vrp_{AIk} 1890 7 99. LKŽ žodis *daktarystė* „daktaro, gydytojo profesijos“ reikšme paliudytas tik iš rašytinių šaltinių (Š, M. Valanč, V. Kudir, Vaižg).

IŠVADOS

1. XIX a. pabaigoje *Varpo* laikraštyje buvo paskelbta penkiolika įvairios apimties straipsnių iš antropologijos, bakteriologijos, farmakologijos, higienos, klinikinės medicinos ir kitų medicinos sričių. Aktyviausiai rašė gydytojai. Dauguma iš jų buvo žymūs to meto lietuvių visuomenės veikėjai, tautinio atgimimo žadintojai, draudžiamos lietuviškos spaudos platintojai (J. Bagdonas, V. Kudirka, M. Kuprevičius, P. Matulaitis, S. Matulaitis). Jų paskelbti straipsniai yra svarbūs lietuvių medicinos istorijai ir terminologijai pirmiausia kaip šviečiamieji ir mokslo populiarinamieji tekstai, taip pat kaip lietuviškų medicinos terminų šaltiniai.

2. *Varpe* gydytojas M. Kuprevičius pirmasis ėmė kelti teorinius terminologijos klausimus. Jis ragino gydytojus vartoti ne skolintus, o lietuviškus žodžius, daugiau dėmesio skirti liaudies medicinos terminams, kuriant lietuvišką medicinos terminologiją, remtis gyvosios kalbos žodžiais.

3. Medicinos straipsnių terminais yra įvardijamos septynios sąvokų grupės: ligos ir jų požymiai bei liguistos būsenos, veiksmai, procesai, būsenos ir ypatybės, kūno dalys ir organai bei jų gaminami skysčiai, gydymo ir kitokios priemonės, asmenys, mokslai ir įstaigos.

4. Trys penktadaliai *Varpo* medicinos straipsnių terminų yra lietuviškos kilmės žodžiai ir žodžių junginiai. Skoliniai ir mišrios kilmės terminai (vienąžodžiai hibridai ir sudétiniai terminai su skirtingos kilmės dēmenimis) sudaro tik po penktadalį visų terminų.

5. Daugiausia straipsnių autoriai vartojo lietuviškos kilmės terminų. Vieni iš jų yra tapę dabartinės medicinos mokslo kalbos terminais. Tai seni šios srities žodžiai (*akis*, *džiova*, *ligonis*, *sveikata* ir kt.), kurie pirmiausia žinomi iš gyvosios kalbos. Kai kuriais i medicinos mokslo kalbą patekusiais klinikos terminais (*drugys*, *dusulys*, *gumbas* ir kt.) dabar yra įvardijamos kitos sąvokos. Nemaža dalis lietuviškos kilmės terminų (daugiausia kūno dalių ir organų bei ligų pavadinimai) dabartinėje medicinos mokslo kalboje neprigijo. Vieni yra tarmių (dažniausiai) ir rašytinių šaltinių žodžiai (matyti iš LKŽ duomenų), kiti galėtų būti pačių straipsnių autorų sukurti naujadarai (*dirgsnė* „nervas“, *liginamasis* „ligonis“, *sunkė* „arterija“ ir kt.).

6. Skoliniai sudaro penktadalį visų *Varpo* medicinos straipsnių terminų. Daugiausia yra skolinių iš graikų, nemažai iš lotynų ir slavų bei šiek tiek iš kitų kalbų (prancūzų, arabų, vokiečių ir kt.). Dalis anatomijos, klinikos ir kitokias sąvokas įvardijančių skolinių nei reikšmės, nei raiškos atžvilgiu išliko nepakitę dabartinėje medicinos mokslo kalboje. Kai kurie skoliniai nevienodai buvo aplietuvinami. Neradę (ar nežinojė) tinkamų lietuviškų atitikmenų gydytojai yra vartojoje ir nesulietuvintų (daugiausia klinikos) terminų.

Gausiai buvo vartojama iš slavų kalbų kilusių skolinių, kurie netapo medicinos terminais ir dabar yra laikomi svetimybėmis. LKŽ duomenimis, dauguma jų yra žinomi gyvojoje kalboje.

7. Hibridinių terminų *Varpo* medicinos straipsniuose yra labai nedaug. Dauguma jų dabartinėje medicinos mokslo kalboje neprigijo, nes viena iš jų sudedamąjų dalių yra slaviškos kilmės (*durnavojimas*, *kamaraitė* ir kt.).

8. Dalis medicinos straipsnių terminų turėjo variantų ir sinonimų. *Varpo* laikais rašyba dar buvo nenusistovėjusi, todėl kai kurie terminai skirtingū (kartais ir tų pačių) autorų buvo nevienodai parašomi (rašybos ir fonetiniai terminų variantai). Neretai tai pačiai sąvokai įvardyti vartota po kelis terminus. Pasitaiko atvejų, kai greta skolinių skliaustuose yra pateikiami jų lietuviški atitikmenys arba atvirkščiai.

9. Kaip iprasta medicinos literatūroje, *Varpo* straipsnių autorai greta terminų pateikdavo jų lotyniškuosius atitikmenis. Tai rodytų, jog savo straipsnius jie, galbūt, skyrė ne vien tik paprastiems žmonėms, bet ir specialistams.

10. Rašydami medicinos straipsnius, gydytojai rūpinosi ne tik žmonių sveikatingumu, bet ir jų švietimu. Straipsnių terminai rodo, kad jų autorai neabejotinai buvo geri gyvosios kalbos mokovai ir puoselėtojai, daug prisidėję prie lietuvių medicinos terminijos kūrimo.

PAGRINDINIAI ŠALTINIAI

Atgaivys. Kur musu žmoneles gydos? – *Varpas*, 1890, Nr. 7, 97–99.

Draugaitis. Keli žodžiai apie girtuoklystę. – *Varpas*, 1891, Nr. 1, 9–14; Nr. 3, 40–41.

Hygiéjos tarnas. Hygiéna. I. Arbata. – *Varpas*, 1889. Nr. 1, 8–9.

Hygiéjos tarnas. Hygiéna. II. Kava. – *Varpas*, 1889. Nr. 2, 25.

Hygiéjos tarnas. Hygiéna. III. Tabakas. – *Varpas*, 1889, Nr. 3, 40–41; Nr. 4, 60–61; Nr. 8, 120; Nr. 9, 139–140; Nr. 10, 152–153; Nr. 11, 168–169.

Hygiénos tarnas. Alkogolis ir alkogolizmas. – *Varpas*, 1895, Nr. 9/10, 155–157; Nr. 11, 173–175.

J. Gražumas žmogaus gymyje. – *Varpas*, 1890. Nr. 3, 37–39; Nr. 4, 53–55; Nr. 5, 68–70.

J. J. Dorumas dvasiszkai-sergančiu. – *Varpas*, 1891, Nr. 9, 134–136; Nr. 10, 150–153; Nr. 11, 166–168; Nr. 12, 182–184.

J. Szidaras. Dėl ko mes miegame? – *Varpas*, 1889, Nr. 2, 20–22.

M. Sk-ra. Kokia liga gumbu vadinas? – *Varpas*, 1897, Nr. 1, 9–10.

M. Sk-ra. Lietuviški ligų vardai. – *Varpas*, 1897, Nr. 3, 41–42.

- Paulius. Apie kochiną – vaistą nuo sausliges. – *Varpas*, 1891, Nr. 4, 54–57.
- Paulius. Du nuodingu augalu. – *Varpas*, 1890, Nr. 1, 4–5; Nr. 2, 20–21.
- Paulius. Mikroorganizmai. – *Varpas*, 1890, Nr. 4, 59–60; Nr. 5, 72–73; Nr. 6, 91–92; Nr. 7, 105–107; Nr. 8, 122–124; Nr. 9, 137–138; Nr. 10, 153–154.
- R. Influenza. – *Varpas*, 1889, Nr. 12, 184.

PAPILDOMI ŠALTINIAI

- Alm 1931: Alminauskis K. *Die Germanismen des Litauischen 1. Die deutschen Lehnwörter im Litauischen*, Kaunas.
- LKŽ_e: *Lietuvių kalbos žodynas*. – www.lkz.lt
- MedŽ 1980: Astrauskas V., Biziulevičius S., Pavilonis S., Vaitilavičius A., Vileišis A. *Medicinos terminų žodynas*, Vilnius.
- MndW I 1931: Dr. Karl Schiller und Dr. August Lübben. *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*. Bd. 1–6. Photo-mechanischer Neudruck, Münster in Westf.
- VLE X 2006: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 10, Vilnius.
- Matulaitis S. 1896: [B.] Kas tai yra liga gumbas? – *Ukininkas* 4, 28.
- Matulaitis S. 1897: [Dr.] Kas tai yra prieypuola. – *Ukininkas* 12, 184–185.
- RLKŽ IV 1985: *Rusų-lietuvių kalbų žodynas* 4. Sudarė J. Kardelytė, Ch. Lemchenas, J. Macaitis, A. Mankevičienė, Vilnius.

LITERATŪRA

- Anusevičienė O. A., Cibas P., Lilienė L. 2002: *Žmogaus anatomija ir fiziologija*, Kaunas.
- Gaivenis K., Keinys St. 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas.
- LPLP 2006: Lietuvos bibliografija. Serija C. *Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos* 1897, Vilnius.
- LS I 2004: *Lietuviškieji slapyvardžiai: lietuviškos spaudos iki 1990 m. slapyvardžių sąvadas* 1: Autoriai. Sudarė ir parengė J. Mačiulis, Vilnius.
- LS II 2004: *Lietuviškieji slapyvardžiai: lietuviškos spaudos iki 1990 m. slapyvardžių sąvadas* 2: Slapyvardžių žodynas. Sudarė ir parengė J. Mačiulis, Vilnius.
- Nečiūnas V., Nečiūnienė V. 1987: *Metodinės rekomendacijos savarankiškam kompleksiniam klinikos terminijos mokymuisi*: mokymo – metodinė priemonė, Kaunas.
- Palionis J. 1952: *Lietuvių literatūrinės kalbos normalizacija XIX a. pabaigoje (1880–1901)* [filologijos mokslo kandidato laipsnio disertacija], Vilnius, VUB RS, F 76-Ds 58.
- Staugaitis J. 1932: A. a. d-rą Mikalojų Kuprevičių atsiminus. – *Medicina* 11, 702–708.
- Zemlevičiūtė P. 2008: Lietuviški Vincas Kudirkos medicinos terminai. – *Terminologija* 15, 142–155.
- Фасмер М. III 1971: *Этимологический словарь русского языка* 3, Москва.

TERMS USED IN ARTICLES ON MEDICINE IN VARPAS

This article deals with the meaning and origin of terms in articles on medicine published in monthly newspaper *Varpas* (1889–1906) as well as with the fate of these terms in modern medical terminology.

The newspaper, which dealt with various issues of literature, politics and science published fifteen articles on anthropology, bacteriology, pharmacology, hygiene, clinical medicine and other fields of medicine. The most active authors of these articles were doctors Julius Aleksa, Juozas Bagdonas, Vincas Kudirka, Mikalojus Kuprevičius, Petras Matulaitis and Stasys Matulaitis.

Doctor Kuprevičius was the first to raise theoretical issues of terminology. He was encouraging doctors to use not borrowed, but Lithuanian words, to consider more seriously folk terms of medicine when creating Lithuanian medical terminology and to use words of the living language.

Terms from the articles on medicine fall into seven groups of concepts: medical conditions; actions, processes, conditions and features; parts of the body, organs and their fluids; healing measures and other measures; persons; sciences and institutions.

Sixty percent of medical terms are words and word-combinations of Lithuanian origin. Borrowings and terms of mixed origin (one-word hybrids and complex terms with elements of different origin) make up twenty percent each.

The authors of these articles most frequently used terms of Lithuanian origin. Some of them have become terms of modern medical science. Usually they are old words known from the living language, such as *akis* (eye), *džiova* (tuberculosis), *ligonis* (patient), *sveikata* (health). Some terms now name other concepts. Quite a lot of terms of Lithuanian origin (mostly names of parts of the body and organs and names of diseases) did not take root in the modern language of medical science. Some of these terms were words from dialects or old written sources (this can be seen from the *Dictionary of the Lithuanian language*), other terms could have been created by the authors of articles (*dirgsnė* (nerve), *liginamasis* (patient), *sunkė* (artery)).

The majority of borrowings came from Greek as well as Latin and Slavic languages, only a few – from French, German, Arabic and other languages. The meaning and form of some terms of anatomy, symptoms and progression of an illness and other fields have remained unchanged until today. Some of the borrowings were Lithuanized. Being short of appropriate Lithuanian terms doctors also used terms which were not Lithuanized. Borrowings from Slavic languages were used frequently, but most of them did not become established in Lithuanian medical terminology and now are treated as barbarisms. As can be seen from the *Dictionary of the Lithuanian language* the majority of them were known in the vernacular.

One-word hybrid terms are rare. The majority of them are not used in the modern language of medicine. Usually one part of them is of Slavic origin, for instance *kamaraitė* (now *anga* or *ertmė* (cavity)).

Some terms in the articles on medicine had variants and synonyms. Lithuanian orthography at the time of *Varpas* was not fully settled, therefore some terms were spelt differently by different authors (sometimes even by the same author). Frequently the same concept had a few names. In some cases borrowings had their Lithuanian equivalents presented in brackets and on the contrary.

It was common in articles on medicine for doctors to present Latin names next to Lithuanian terms, for instance *kolera* – *cholera asiatica*. These articles were aimed at common people as well as specialists.

Writing popular articles on medicine doctors cared not only about healing, but also about education. The terminology of these articles shows that their authors knew language rather well, cared about it and had their input in the creation of Lithuanian medical terminology.

Gauta 2009-11-24

Palmira Zemlevičiūtė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT – 10308 Vilnius
E. paštas: palmira@lki.lt